

Spetsiaalne

EESTI KIRJANDUS

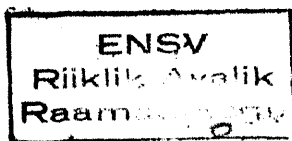
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMETUS:

P. ARISTE, H. KRUUS,
A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA J. V. VESKI,
ABITOIMETAJA D. PALGI

KAHEKÜMNE-KAHEKSAS AASTAKÄIK
1934

S P₁ - 5122

EP 4896

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

OKTOOBER 1934

NR. 10

Aleksis Kivi 100-aastane.

10. X 1934.

Aleksis Kivi oma surelikus isikus ei elanud kauemini kui kolmkümmend ja kaheksa aastat. Ta kirjandusliku tegevuse hooaeg piirdus üheksa aastaga. Ta varises väheste hinnangus kehtiva võidumehena, haigena, hüljatuna.

Aga ennäe: Kivi kaasaegsete lapsed ja lapselapsed on ta omaks tunnistanud kui soome luulekunsti uuestisünni isa, kui soome omapärase draama ja romaani nurgakivi.

Kui kellelegi soome kirjanikest on tagatud ülenormaalne elu sugupõlvete vahelduses, siis sellele surelikus isikus õnnetule saatuse iseärakule. Vastuokkalise mineviku varjud ja arhailiste varjunditega kõrgekunsti võlud — need ühinesid nüüd Aleksis Kivi sajandal sünnipäeval eriti silmapaistvalt ta olevikukultuse hiilgusega. See oli pidulik päev Kivi kodumaal. See päev ületas kaugelt kõrvalise Järvellä Niko meeleolulised sõnad „Nõmmekingseppades“ (mida võime tuua Fr. Tuglase parajaks ajaks ilmunud tõlkes):

„See kaunis päev! Ma kuulen nõmme mändidekroonis tuule suminat. See on möödunud päevade muusika!“

*

Soovime soomlastele vennalikult õnne: juba oma rahvusliku esiärkamise päevil on nad saanud kirjaniku, kelle eluiga kestab. Pole Aleksis Kivi mitte ainult posthuumse kivikülalisena omandanud ikka uusi ilmeid kujuraiujate käes. Aleksis Kivi mitmepalgeline looming on aegamööda võitnud Kaljuvalla rahva armastuse kõigis ühiskonnakihtides. Mida enam järglaste silmad on avanenud nägema selle haruldase eelkäija elu ja teoste mitmeid pooli, seda suuremaks on kasvanud ta ehtsoomluse populaarsus, ta inimsuse imestlus, ta kunstnikugeniaalsuse austus.

Sealtpoolt lahte võivad väiksemad vennikesed alles õppida, mis rahvusliku tähiskirjaniku kultus tähendab. Teist niisugust kirjaniku eluloo pühitsemist polnud küll veel Soomeski nähtud, nagu seda oli Aleksis Kivi sajanda sünnipäeva veetmine 10. oktoobril s. a. Meil oleks juba palju, kui kaks kirjastajat korraga välja laseksid uue väljaande juubeliautori töist. Ja selle juures võistleksid oma paberiparemuse, oma raamatuvälimuse maitse, oma pakkumise

illustratiivse nauditavusega. Seda tegi kumbki Soome suurkirjastus „Otava“ ja „Söderström“ (eriti soovitusväärne soome keelt oskavale eestlasele „Otava“ väljaanne „Aleksis Kivi, Valitud teokset ja elämäkerta“ — kõik ühes köites ja lisaks rikkalikult illustreeritud).

Meil oleks kirjandusliku tähtpäeva tõhustamise tipuks, kui kolm kirjanduslikku organisatsiooni ühiteagu esineks koos või eraldi juubeliaktusega. Seda ja enam tegid Kivi-päeval Suomen Kirjailijaliitto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kirjallisuuden-tutkijain Seura. Soome kirjanduse uurijate poolt ilmus soliidne koguteos „Aleksis Kiven satavuotismuisto“, mis päevasangari valgustamist lisandas 21 eriartikliga (uurimislisandite andjaks õpetatud nimes nagu V. Tarkiainen, E. N. Setälä, J. V. Lehtonen, A. Anttila, E. A. Saarimaa jt.).

Aga sada aastat suure järelmõjuga teoste looja kalendaariumis äratas kaugelt valdavamaid mälestuspuhanguid. Ei piirdunud need puhangud kitsama kirjandusliku ja õpetatud ringiga. Polnud küllalt Kivi teoste pildistamishuvi kujutavast kunstinäitusest Helsingi Ateneumis. Vähe Kivi sünnidaatumiga liituvat soome kirjanduse propagandanädala korraldamisest. Jätkus algatusi klassiliseks imesteldud rahvuskirjaniku austamiseks, ta loomingu elavasse mälestusse kutsumiseks, ta biograafia õpetuste elluviimiseks, pidulik elevus imesteldavas mõõtkavas.

*

Aleksis Kivi ise oli oma eluteed algusest lõpuni varjus käinud. Aga nüüd puhkes 10. oktoobril paisust kõik see kultustundmus, mida ta surmale järgnenud aastakümned olid ette valmistanud. Uhke Soome pealinn pani end kehva rätsepapoja geeniusse auks lipu-ehmesse. Kogu tee Helsingist kuni Kivi kodukohani oli liputatud. Nurmijärvi ja naabruskihelkonnad lehvitasid nähtavale pidulikku meeoleolu.

Aleksis Kivi oli langenud peaaegu tundmatu luulesõdurina. Nüüd käisid ta põrmuküngast Tuusalu kalmistul kõnede, laulude ja lilledega teretamas küll organisatsioonid, küll eraisikud. Esimesena oli 10. oktoobri hommikul kohal Uusimaa soome üliõpilaste koondis Etelä-Suomen osakunta — Kivi sünnipäev ju sel osakonnal aastapäevaks. Seda, kes omal ajal Uusimaa üliõpilaskogus polnud etendanud mingit lõviosa, kiideti nüüd ta kirjanduslike teenete tõttu, kustumatus järelelus, ka „suureks osakondlaseks“. Kõned, laulud ja lilled katsid paljukannatanud luuletaja enese soovimukrust, et ta hämara leinapaju all saaks puhata rahus ja alanduses. See polnud tumemeeliku „Ikävyys“ luuletuse päev.

Keskpäeval oli Nurmijärvel suur rahvapidu: renoveeritud kirikus mälestusteenistus, Nurmijärve kuulsama poja auks asutatud puiestikus mälestussamba avamine. Kunstnik A. Veuro oli täitnud oma ülesande — kujundada mõtlikku Kivi nagu istuvas asendis. „Maaema“ proua Svinhufvud paljastas pjedestaalil liikumatu rah-

valiikumisele nähtavaks. Pidukõneleja dr. J. V. Lehtonen leidis meeltülendavaid sõnu teemal: „Aleksis Kivi ja Nurmijärvi“. Nii tõi kirjaniku kasvuesa kihelkond keset kirikuküla tagasi oma ära kadunud ja taasleitnud poja. Hiline hüvitus sellele, kes oma kodukohast ammutatud motiivide peamaga kord peavarjutuna pidi eemale hulkuma, kes oma kirjandusliku tegevuse seitse tähtsamat aastat asus rootsi elanikkudega naabruskielkonnas Siuntios (Sjundeå). Aga parem Kivi kuhu eneserahulduseks hilja kui mitte kunagi lunastada Charlotta Lönnqvist'i armuleivalt, kes vaese ja haige ehtsoome kirjaniku eest hoolitsedes ei osanud sõnakestki soome keelt.

Ka Helsingi ülikool ei saanud ükskõikseks jääda oma kunagise kasvandiku mälestuse ees. Oli ju Aleksis Kivi aastat viis käinud Helsingi ülikoolis. Oma õpinguid lõpetamata oli ta üliõpilasena õnne katsunud nii tragöödia kui komöödia kirjutamise alal: oli loonud „Kullervo“, „Nummisuutareita“. Ta õpetajate Lönnrot'i ja Fr. Cygnäus'e külvatud seeme oli leidnud omapäras vilja kandva kasvupinna. Küll ei teinud ülikoolile au ja kahjustas Kivi mõjulepääsu ta eluajal soome keele ja kirjanduse professori A. Ahlquist'i kurikuulus arusaamatus, liiatigi romaaniaarde „Seitsemän veljestä“ arvustamine ebamoraalseks, usuvastaseks, tooreks, häbistavaks. Nüüd ei arvata paljaks sama ülikooli kateedrist kuulutada, et Aleksis Kivi ainulaadne loominguand realistlikest ja romantilistest ainetest kokku sulatas seda, mis soome loomuses on olemuslikku, tüüpilist, elujaatavat. Kivi elu ja loomingu uurimisse süvenenud prof. V. Tarkiainen pidas Helsingi akadeemilisele perele väärrika mälestuskõne, milles ta rõhutas „Seitsemne venna“ suurt esinduslikku väärtust kogu haridusastmele tõusva ja tõusnud soome rahva arenguromaanina. Luuletaja ja professor V. A. Koskenniemi Turu ülikoolis pööras tähelepanu eriti Kivi mõttekujutuse tiibade vaiksusele sulgumisele ta ülemaisusse hõljuvas viimases teoses „Margareeta“.

Õhtul oli Soome Rahvusteatri fassaadile Helsingis kirjutatud tulitähedega: A l e k s i s K i v i — K u l l e r v o. Etendati Rahvusteatri ja Töölisteatri Kivi kalevala-ainelist „Kullervot“, ülekohtu ja halvastamise vastu kohuva orjaviha ning iseenese mõõga otsa murduva mässu kurbmängu. See Kivi nooruslikku maailmatuska õhkuv kurbmäng oma väärtuste ja puudustega oli soome teatrirepertuaaris viimaseil aastail nagu unarule vaibunud. Nüüd tõsteti ka Kivi harva mängitud tormi ja tungi tragöödia ta tuttava huumoriküllase komöödia kõrvale, kus ta lembe naeratusena on lahendanud ülevoolava veidruse viidud vastuolusid. „Nummisuutareita“ saavutas järgmisel õhtul kaks ja poolsada korda läinud rekordetenduse Rahvusteatri laval. Aga „Kullervo“ etendus, teatri valitumate jõudude ja lavavahenditega teostatud, mõjuvalt mängitud pealinna hiilgavamale publikule vabariigi presidendi, valitsusliikmete, välissaadikute, nimekate kirjanikkude ja kunstnikkudega

eesotsas — see sisendas Helsingi päevakaja kirjeldajale mõtteid Kivi runotari ennenägematust rehabilitatsioonist.

*

Sellega ühenduses kontrastitundmus: kas oleks vaene Kivi mööda Siuntio metsi uites kunagi võinud aimata, et suured härrad tema pärast sabakuuestuvad ja nägusad naised end ehivad oma peenemate ebemetega! Kontrastitundmus kandis nähtavasti ka Elsa Soini seipitsetud päevakohast näidendit „Kivi, jonka rakentajat hylkäsivät“, mis läks Helsingi rahvateatris ja mujal. Tagant järele heaksteagemise tung mõjub kahtlemata kaasa Kivi ülendamiseks ja kummardamiseks.

Soomlaste auks peab märkima, et nad mitte ainult seda ei püüa heaks teha, mida enam ei saa parandada. Kivi-päeva vaimustus on seal uue tõuke andnud ka soome nüüdse vaimse töö ja loovate annete tegelikuks toetamiseks. Katsudes pidustuste elevust tegelikult rakendada avaldas „Helsingin Sanomat“ Kivi-päeva hommikul üleskutse „Kivi õpetuskapitali“ asutamiseks ja selle loovutamiseks Soome kirjanikkudeliidule. Sama päeva õhtul võidi teatada, et eraviisilise kogumise tulemuseks oli juba 350 000 Soome marka. Ühtlasi on riigi rahanduskomisjon otsustanud noorte andekate kirjanikkude jaoks eelarvesse võtta 1 000 000 Soome marka, mille protsente hakatakse tarvitama sihimäärusega, et ei korduks hüljatud Kivi saatus.

On võimata siin loendada kõike seda, mis Aleksis Kivi sajanda sünnipäeva Soomes tegid sündmuseks. Ametlikest juubelikorraldusist märgitagu siin veel vabariigi valitsuse otsus, Kivi teoste levitamist edendada 100 000 margaga. Kuulub kultusse ka 800 000 postmargi liikvelelaskmine Kivi näopildiga. Soome hubasema humoristi kannatajanägu ikka uuesti silmade ette kutsuda — see läheb soomlastele niisama vähe igavaks kui koolis õpitud „Seitsmest vennast“ ikka uuesti kuulda ettekantud palasid. Üle maa korraldati mälestusaktusi, kõige kaugemaisse Soome kolledesse andis raadio Kivi nime ja teoste kaja edasi.

See oli pärissoome klassilise lemmikirjaniku juubeldamine. Siiski võttis ka Soome rootsi element osa Runeberg'i ja Topelius'e populaarsust ületava Aleksis Stenvall'i austamisest. Tekkis isegi õilis võistlus soome ja rootsi elementi teenivate Helsingi teatrite vahel: Kivi ühevaatuslikke „Yö ja päivä“, „Kihlaus“, „Lea“ kanti kummagikeelsel Helsingi laval ette, ja soome arvustus oli valmis mõne Kivi väikedraama esitust rootsi tõlgenduses kiitma stiilsemaks.

*

Aleksis Kivi on ja jääb küll Soome pärisomaks. Aga ta mälestuse elevuslainete pikkus ei piirdunud mitte ainult Soome elanikkonnaga. Eks ole vennasrahva suurkirjaniku 100-aastast daatumit meilgi vähesemal määral silmas peetud.

Polnud ühenduse välist ülevoolavust. Siiski on võimalik öelda, et Kivi juubeliaasta Eestiski on aidanud tuntavalt edendada ta teoste liginemist. Juba aasta kümne eest teostas Fr. Tuglas kiiduväärt osavuse ja vaevanägemisega „Seitsme venna“ tuletamise eesti lugeja kätte. See oli ülesanne, mille lahendus originaali taset madaldamata meil näis kaua käivat üle jõu. Nüüd on Tuglas õnnelikult lahendanud ka „Nõmmekingseppade“ ülekande raskused. Kellele Kivi näidendid soome keeles olid ligipääsematud, see ei saanud varasemate ennatute eestististe põhjal veel omandada mingit täisväärtuslikku pilti. Tänu Tuglasele ei tarvitse meie silmi maha lüüa teistesse keeltesse tehtud „Seitsme venna“ ja „Nõmmekingseppade“ tõlgete ees.

Tohime rahuldust tunda, et need kaks Aleksis Kivi peateost nüüd eesti keeles on koguni täisväärtuslikumalt nauditavad kui vaevalt üheski muukeelses tõlkes. Aga iga soomlane tohib oma südames kanda Kivi posthuumse kuulsuse kaugelepaistvat päikest.

Gustav Suits.

Eesti pideva ajakirjanduse eelkäijad.

Ajakirjanduse tekkimise ja eksisteerimise eeltingimusteks on rahva tarve ajakirjanduse järele ja teatav majanduslik jõukus, mis lubab väheselgi määral ajakirjanduse jaoks aega ja raha kulutada. Praegused ajalehed ja ajakirjadki on suuremalt jaolt tulutoovad ettevõtted, kuid esimesed eestikeelsed ajakirjanduslikud väljaanded polnud seda mitte. Eestlastel, kes tegelikult kuni läinud sajandi keskpaigani olid kultuuriliselt madalal arengetasemel orirahvas, puudusid kõik vajalikud eeltingimused ajalehtede tekkimiseks: huvi ajalehtede lugemiseks, raha nende muretsemiseks ja aeg lugemiseks. Seepärast ei võinud esimesed eestikeelsed ajalehed olla ärilised ettevõtted, vaid nad olid rahvasõprade poolt välja antud rahva õpetamiseks ja arendamiseks. Arvestades tolleaegset olukorda on imestamisväärne asjaolu, et eestikeelne ajakirjandus tekkis varem kui tema naabritel ja hõimlastel. Esimene eestikeelne perioodiline väljaanne: „Lühhike õppetud mis sees monned head rohhud teada antakse...“ ilmus 1766. aastal. Soomes hakkas ilmuma „Suomenkieliset tietosanumat“ aastal 1775. Ungari ajakirjanduse tekkimisaastaks loetakse 1781. aastat. Ungari ajakirjandus jäi sellest ajast ka püsima, kuid Soomes tekkis veel lühemaid vaheaegu ajakirjanduse ilmunises. Lätis hakkas 1797. a. ilmuma „Latwiska Gadda Gramata“ (4 korda aastas), mis aga kahe aasta pärast seisma jäi. Pidev ajakirjandus Lätis algas 1822. a., mil „Latweeschu Awises“ ilmuma hakkas. Eestikeelne pidev ajakirjandus tekkis aga hiljemini kui tema naabri-

tel — alles 1857. a. Viimane asjaolu on täiesti arusaadav, kui arvestada eestlaste tolleaegset olukorda.

Eesti pideva ajakirjanduse eelkäijatest rääkides ei saa nimetamata jätta Baltimail ilmunud saksakeelseid ajakirjanduslikke väljaandeid. Neid arvestades tuleb Baltimaade ajakirjanduse sünniaastaks pidada 1681. aastat, mil Riias „Rigische Novellen“ ilmuma hakkas. Esimene Eestimaal ilmuv ajaleht anti välja aastal 1689 „Revalsche Postzeitung'i“ nime all. Mõlemad eelnimetatud saksakeelsed ajalehed on sisult peaaesjalikult politikalehed. Neis esinevad kirjutised on siiski ainult teated toimuvatest sõdadest ja riikidevahelistest suhetest, kuid tahtlikku ja sihikindlat tendentsi, lugejate maailmavaadet mõjustada, neis ei peitu. Peale politikaosa leidus neis veel teateid tapmistest, roimadest, maavärisemistest, veepuutustest jne. Sisemaalt leidub seal teateid vähe ja needki pole poliitilised. On teada, et nii „Rigische Novellen“ kui ka „Revalsche Postzeitung“ ilmusid vähemalt 1710. aastani. Arvatavasti jäid nad siis Põhjasõja tõttu seisma ja tekkis Baltimaadel üldse pikem vaheaeg saksakeelses ajakirjanduses. Järgnevatil aastail ilmusid küll mõned kuulutuslehed, kuid uued poliitilised lehed tekivad alles 18. sajandi 70.—80. aastail. Neist jäid pikemalt järjekindlalt ilmuma „Rigische Anzeigen“, mis 1761. aastast, ja „Revalsche wöchentliche Nachrichten“, mis 1772. aastast peale oma käiku alustasid. Samal ajal, 1766. a. lõpul hakkas Põltsamaal ilmuma saksakeelne arstiteaduslik ajakiri „Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft“. Nimetatud ajakirja peetakse esimese eestikeelse perioodilise väljaande „Lühike õppetud mis sees monned head rohhud teada antakse...“ otseseks eelkäijaks, sest et viimane samal aastal ja samas kohas ilmuma hakkas. Nii esimese kui ka järgnevate vanemate eestikeelsete ajakirjanduslike ettevõtete eeskujuks väliselt ja sisuliseltki ning tihti ka otseseiks allikaiks olid sama laadi saksakeelsed väljaanded. See seletub muidugi sellega, et need olid kõige kättesaadavamad allikad ja eeskujud.

Esimene eestikeelne perioodiline väljaanne kandis enam arstiteadusliku ajakirja laadi, kuid ka järgmine 1806. a. ilmunud „Tartoma Rahwa Näddali Leht“, mis sisult küll sarnanes enam praeguste ajalehtedega, polnud politikaleht praeguses mõttes. Ideaalne ajakirjandus nõuab täielist sõnavabadust, kuid meie ajakirjandus oma algusaegadest peale kuni Eesti iseseisvuseni allus tsensori järelevalvele. Seepärast tohiti sellest, millest teati või mida mõeldi, väga vähe kirjutada. Seda survet on kannatanud kõigi rahvaste ajakirjandus, kuid eriti just meie oma, sest tolleaegsed võimumedelid olid peaaegu kõik vastu igale ettevõttele, mis eestlastele, nende orjadele, mingit kasu või vaimset arenemist võis võimaldada. Juba vanemais saksakeelseiski meie maal ilmunud ajalehtedes väärib tähelepanu asjaolu, et neis esineb küll poliiti-

liste sündmuste kirjeldusi välismailt, kuid peaaegu mitte sugugi kodumaalt. Näiteks toob „Revalsche Postzeitung“ juba pikki kirjeldusi tolleaegsest Hispaania pärilussõjast, kuid samaaegsele ja Baltimaile otseselt tähtsale Põhjasõjale on lehes hoopis vähem tähelepanu kingitud. Sama tendents jätkus ka hilisemates meie maal ilmunud ajalehtedes. Osalt seletub see olukord küll asjaoluga, et välismaa lehtedest oli kerge teateid saada, kuna omal maal lehtedel kaastöölisi vähe oli või neid õigemini polnudki. Viimast asjaolu tuleks arvestada eriti esimeste eestikeelsete ajalehtede sisu vaatlemisel. Tagaplaanile jääb aga see seletus, kui arvestada „Tartoma Rahwa Näddali Lehhe“ sulgemise põhjust. Tsensoori olemasolu arvestades ei kirjutatudki midagi „kahtlast“ ja lubati enesele tihti vähem, kui tsemisor ehk oleks lubanud. Kindel on ka asjaolu, et see ülivõimukas ametkond „rammato kohhus“ (tsensuuri vanim nimetus) ehk nagu J. V. Jannsen teda hiljemini nimetas — „kitsas värav“, mille taha tähtsamad mõtteid seisma jäid, takistas ka eestikeelsete ajalehtede tekkimist.

Esimest ajakirjanduslikku katset, 1766. a. käimapandud arstiteaduslikku ajakirja „Lühhike õppetus...“, anti välja ilma ilmutamisloa nõutamata, sest teda trükiti vihukestena — brošüürinimeliselt. Pealegi sai tema eelkäija kirjutaja ja tema väljaandja dr. med. Peter Ernst Wilde ühes trükikoja asutamise loaga loa ka oma töid tsemisorivabalt trükkida, kui neis ei esine usu-, riigi- ega seadusevastaseid kirjutisi. Aastal 1773 kirjutab H. L. C. Bacmeister¹⁾ sellest asjaolust imestusega. Sealsamas kirjutab Bacmeister küll, et hiljemini selles trükikojas ka teiste kirjutatud töid on trükitud, kuid kõne all olev eestikeelne perioodiline väljaanne on siiski peamiselt P. E. Wilde töö ja pealegi alustas ta oma käiku varsti peale trükikoja avamist.

Aastal 1806 ilmunud „Tartoma Rahwa Näddali Leht“ tarvitas ilmutamiseks juba tsemsoori luba, sest, nagu H. Prants mäletab, kandnud iga lehe esikülj vastavat märkust. Pealegi on teada, et see esimene eestikeelne poliitilise ilmega ajaleht oma ilmutamise pidi lõpetama „rammato kohto“ otsuse tagajärjel.

Kolmandal eestikeelsel ajalehel, O. W. Masing'i „Marahwa Näddala-Lehhel“ puudub küll poliitiline osa täiesti, kuid juba luba lehe väljaandmiseks oli raske saada.

Eestikeelse nädalalehe asutamise mõte oli noil ajal küll julgustükk, sest kogu Eestis ilmus tol ajal ainult paar saksakeelset ajalehte ja needki olid väikesed ning kehvasisulised. Kuid O. W. Masing ei kohkunud tagasi kõiki neid raskusi arvestades ja ta astus samme lehe väljaandmisloa saamiseks. Tolleaegne Baltimaade kindralkuberner Philipp Paulucci arvas, et vast pärispõlvest vabanenud talupojad pole ajalehe lugejaks küllalt valminud. Selle

¹⁾ Russische Bibliothek I, lk. 567—568.

järele pöördus O. W. Masing siseministri poole, ja isiklike tutvuste tõttu saigi ta sellelt loa ajalehe väljaandmiseks 18. juunil 1819. Kuid nüüdki olid Philipp Paulucci ja maapäev esialgu vastu. O. W. Masingi osavus, tublidus ja julgus viisid ta siiski eesmärgile. Esimest korda ilmus „Marahwa Näddala-Leht“ 5. jaan. 1821. Kui O. W. Masingi lehe 4. aastakäik majanduslike kude ja muude raskuste tõttu ühtlasi ka viimseks jäi, siis ei olnud tal 30 aasta jooksul ühtegi väärset ega sarnanevatki järeletulijat. See asjaolu seletub osalt jällegi tsensori olemasoluga. Raske oli Masingil luba lehe väljaandmiseks saada, raskem oli see vähemharituil, kel polnud pealegi mõjukaid tutvusi. On ju teada, et J. V. Jannseni palve ajalehe väljaandmisloa saamiseks kaks korda tagasi lükati (1845. ja 1850. a.). Sel Vene riikluse „ummikuajal“ võisid ilmuda ainult ametlikud ajalehed — Lõuna-Eestis „Tallo-rahwa Kulutaja“ ja Põhja-Eestis „Ma-walla Kulutaja“. Nende sisu on kuiv-ametlik: seadusandlikud ning kohustuslikud määrused ja kohtukuulutused.

Hiljemini, läinud sajandi 50. aastate paiku trükitud eesti-keelsed perioodilised väljaanded ilmusid raamatunimelistena, tarvitades nii teed, mis tol ajal ainus võimalik oli. Ka nende sisu oli raamatule vastav — enam-vähem kirjanduslik. Seesugused on „Leiwakorwikenne“ (1847.—49. a.), „Sannumetoja“ (1848.—60. a.) ja „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on“ (1848.—49. a.). Neile järgnev perioodilise väljaandena ilmuv „Tallinna koddaniko ramat“ oli küll peajoontes poliitilise sisuga, kirjeldas peaasjalikult Krimmi sõja sündmusi, seda kõike aga on tehtud Vene asju ülistades ja ta vaenlasi alandades. „Tallinna koddaniko ramat“, mis ilmus 1854.—57. a., lõpetaski ilmumise samal aastal, mida loetakse pideva eestikeelse ajakirjanduse tekkimisaastaks.

1. „Lühhike õppetused mis sees monned head roh- hud teäda antakse“.

Asjaolusid arvestades äratub imestust esimese eestikeelse perioodilise väljaande nii varane ilmumine, kuid huvitavam on asjaolu, et see ilmus Põltsamaal, praegu nii kõrvalises maakohas. 18. sajandil, mil kogu maa Põhjasõja ja tema tagajärgede tõttu oli viletsuses, oli Põltsamaal olukord võrdlemisi parem. Juba looduslikult kaitstuna kannatas Põltsamaa Põhjasõja tagajärgede, eriti katku all hoopis vähem kui muu Eesti.

Aastal 1750 omandas Põltsamaa lossi major Woldemar von Lauw. Uus omanik püüdis ümbruskonna rahva elutingimusi jõudu mööda veelgi parandada. Peale muu asutas ta Põltsamaale ka haigemaja ning apteegi ja kutsus oma haigemaja arstiks Riiast dr. med. Peter Ernst Wilde, kes oli oma aja kohta väga haritud ja mitmekesiste huvidega isik.

Juba Riias oli P. E. Wilde saksakeelset arstiteaduslikku ajakirja välja andnud ja tahtis seda jätkata Põltsamaal. Baltimail oli tol ajal ainult kaks trükikoda — üks Tallinnas, teine Riias; nüüd asutas P. E. Wilde Põltsamaa karjamõisa, Kuningamäele, veel oma väikese trükikoja. Töölisi oli trükikojas ainult üks, kes toimetas kõik vajaliku. Korrektoriks oma töödele oli P. E. Wilde ise, kuna teiste saksa- ja eestikeelsed tööd korrigeeris tolleaegne Põltsamaa kirikuõpetaja A. W. Hupel.

P. E. Wilde asutas trükikoja 1766. a. oktoobrikuul ja 1. nov. samal aastal ilmus juba esimene number ta saksakeelsest arstiteaduslikust ajakirjast „Liefländische Abhandlungen von der Arzeneywissenschaft“. Samal aastal ilmus ka esimene eestikeelne ajakiri, mille pealkirjaks on: „Lühhike õppetuis mis jees monned head rohhud teada antafje, ni hästi inimeste kui ka weiste haigusje ning wigga-
duste wasto, et jee kellel tarwis on, woib moista, kuidu temma peab nou otjima ning mis tulleb tähhele panna igga haigusje juures. Selle kõrwas on weel muud head nouud, õppetuisjed ning maanitusjed leida, feik meie Eesti ma rahwa kasjufs ning siggidusjefs üllespantud. Trüffitafje Põltsamaal 1766.“ Teiste numbrite pealkiri on veidi erinev ning lühem, nimelt järgmine: „Lühhikesje õppetuisje mis jees monned head rohhud ning nouud teada antafje“¹⁾ ja järgneb „tüki“ järjekorra number.

Lähemat 1. numbri ilmumise kohta ei teata. Küll nimetatakse mitu korda ajakirjas (1., 2., 9. ja 26. „tükis“), et leht ilmub igal nädalal kord, ja veel 3. numbris joone all on märkus: „Seftjammast lühhikesjefst õppetuisjefst trüffitafje igal nädalal üks küt Põltsamaal 1766.“ Hiljemini pole säilinud lehtedes enam ühtegi ilmumisaega tähistavat arvu. Mitu numbrit seda lehte ilmus ja kui palju neid trükiti, on teadmata. Säilinud on 41 „tükki“ ehk eri numbrit. Viimases numbris ei leidu mingit märkust lehe seismajäämise kohta. H. L. C. Bacmeister'i järgi olevat ilmunud 42 eri numbrit.

Leht ilmus kaheksandikpogna-kaustas, iga number 4 lk. Kokku on säilinud 159 lk. (tegelikult küll 164 lk., sest et 1. „tüki“ leheküljed on nummerdamata ja 141. lk.-number esineb kahel leheküljel). Lehe toimetajat ega väljaandjat pole kuski nimetatud, kuid on teada, et eestikeelse lehe autoriks on tolleaegne eestisõbralik kirikuõpetaja A. W. Hupel²⁾, sest et P. E. Wilde eesti keelt arva-

¹⁾ „Lühhikesset õppetuisest“ toodud tsitaadid on võetud Arhiivraamatukogus olevast täpsast koopiast.

²⁾ Vastav teade esineb C. Gadebusch'i „Livländische Bibliothek“ III: „Lühhike õppetuis u. s. w... Es sind 24 Stücke“ (arvatavasti trükiviga: 24 pro 42) „einer estnischen Wochenschrift, welche von Hrn Wilde deutsch geschrieben und von Hrn Hupel ins Estnische übersetzt ist.“ Samas kohas järgneb teade: „Die dreyzehnen ersten Stücke sind auch in letthischer Sprache herausgekommen, wie folget „Lattweeschu Ahrste u. s. w. das ist der letthische Arzt 1768 nach der Übersetzung des jetzigen Hrn General-superintendenten Lange.“

tavasti küllaldaselt ei osanud. Ajakirja stiili ja tooni järgi otsustades tuleb arvata, et osa lehest on A. W. Hupeli enese kirjutatud. Nii nimetatakse lugejat „armsaks sõbraks“ ja juba 1. „tükis“ tuuakse sellele põhjendus: „Küll see on teada, et sul ei ole fin Ma peäle muud truid lõbbrad kui finno aus õppetaja...“ Suurem osa ajakirjast, s. o. arstiteaduslik osa on aga küll arvatavasti tõlgevastavaist saksakeelseist P. E. Wilde käsikirjadest. „Liefländische Abhandlungen...“ käsitleb küll ka sarnaseid küsimusi, kuid teineteisele vastavaid kohti on neis kahes ajakirjas õige vähe.

Lehe sarnasus praeguse ajalehega on äärmiselt väike väliselt ja sisuliseltki. Ka ei saa teda puht-arstiteaduslikuks ajakirjaks lugeda. Juba esimese numbri pealkirjas seab autor endale ülesandeks, õpetust anda maarahvale inimeste ja loomade arstimises, maaharimises jne. Peale selle peab autor oma kohuseks manitseda seal, kus ta näeb halba.

Suurem osa säilinud numbrite sisust käsitlebki arstiteaduslikke küsimusi ning nõuandeid. Kirjutatakse ja seletatakse, millal haigused tekivad ja kuidas neist vabaneda; millal aadrit lasta ja kuidas ning millal vihelda; kuidas hoiduda sügeliste, kärnade, muhkude, paisete ning kuritõve eest; kuidas toimida hullu koera või ussi hammustuse ja haava või nikastuse puhul; mida teha, kui sööja (sööbija) on sõrmes või kui lastel on „solikad“ (ussid) jne. jne. Viimne number käsitleb lastehaigusi. Pikemalt peatub leht rõugete juures (nr. 34—39) ja ütleb, et kõige parem kaitseabinõu rõugete vastu on, kui „kunsti läbbi tehakse lastele rouged“. 40. „tükis“ käsitellakse, „mis tulleb tähhele panna kui üks naesterahwas, kes käima peal, mahha saab“. Ka loomade arstimise kohta on vahetevahel seletusi. Õpetatakse mitmesuguseid taimi koguma (nr. 14—18 ja mujalgi) ja neid arstirohuna tarvitama. Käsitellakse ka mitmesuguste plaastrite, õlide, karastavate ja toitvate jookide valmistamist jne. jne. Antakse nõu, et kui tuntakse end haigena, kohe õiget abi otsitaks ja mitte rohte ei tarvitataks, mida vanad naised, nõiad ja soolapuhujad annavad ja soovivad. Ärgu põletatagu ja suitsetatagu sammalt ega vanu rõivaid, sest neist ei tulevat haigele mingit kasu. Samuti ärgu tarvitatagu puhutud soola, sest: „Mis see janna find võib aidada? Kui janna juures ollets se wäggi mis ta jola annab? Kas ta võib find terveks tehha jannaga üts-päinäs?“ Sellele järgneb kirjutus, missuguste haiguste juures tuleb arstimiseks soola tarvitada. Ta noomib ning manitseb inimesi, et nad jätaksid ebausust, ja kirjeldab halba, mis tuleb ebausust. Paljudes kohtades manitsetakse joodikuid, sest viinajoomine rikkuvat tervist, nõrgendavat tööjõudu, toovad vaesust majja ja peale muu ei pääsevat joodik iialgi taevasse. Täiskasvanul olevat raske viinajoomist jätta, kuid lapsi tuleks õieti kasvatada ja neil mitte lubada viina ega õlut juua. Eriti kahjulik olevat imikuile viina anda ja seepärast „üks tru emma eht äm les ei tahha heamelega“

omma last lurretada ehk haigeks tehha, hoidko ennast teige wihta, roppo ello ja wina jomise eest“.

Esimesed 25 numbrit on enam-vähem tervishoidliku sisuga. 26. „tükis“ kirjutab autor: „Bole aastaga ollen minna jo kirjotanud iggal nädalal ühhe tükki juuno õppetuseks...“¹⁾). Edasi kirjutatakse kavatsustest: „Sinno ihho termise pärrast murretsen minna; agga ma tahhaksin ka et jo hingele peaks ollema rahho ja hingamiist. Ihho ja hing on niisuggused sõbrad, et teine tunneb jeda mis teist maewab.“ Ta manitseb Jumalat kartma, korralikult tööd tegema, mõisnikku mitte varastama jne. Ajakirja kirjutaja leiab, et talupojad peaksid enam õppima. Saksamaal ja Rootsis olevat talupoegadel maad vähem ja maksud suuremad, kuid seal haritavat heinamaad, peetavat enam loomi, rohke väetuse tõttu saadavat enam vilja ning seega olevat elu üldiselt küll raskem, kuid parem. Saksamaa talupoegade eeskujul soovitab ta hanepidamist, marjapõõsaste ja õunapuude kasvatamist. Soovitatakse ka kartuleid (maa-õunu) kasvatada ja antakse juhatusi, kuis neid toiduks tarvitada. Edasi öeldakse: „nenda sammoti olleks teie kohhus et teie peaksite nenda kui Saksa-ma rahwas paljo nairid, porkanid ning fali-tad külvama“. Pearõhu asetab ta siiski kartulikasvatamisele ja leiab, et „ühhe sannaga need ma-ounad on wägga head ja kallid majapidamise polest“.

Ka elumajade ehitamiseks antakse näpunäiteid. Majale soovitatakse korsten teha ja aken osta. Lahtisest uksest sisse tulev külm tekitab haigusi ja toovat haigetele surma. Linnades elav maarahvas tarvitavat ahju ja akent „saksa viisi“ järgi ja elavat palju paremini.

Üldiselt leitakse, et rahvas on rumal ja peaks enam õppima. Ajakirja kirjutaja leiab, et kui eestlast õpetataks, „fiis piddi temma küll omnad tööd ning ammetit niisammoti ehk weel parreminne moistma, kui üks saksa meister“. Samuti leitakse, et „küll on teil mõistust, et teie woite ennem õppida kui maad kündma ning äästama“, sest maarahva lapsed on „mõnneluggused ammeti mehhed“ ja isegi „sõa-peäliffud“ olnud. „Monni on jo teie seast saksa maal juurte kolide sees Summala sanna ning temma ärrasjellestust ni rohkesti ning selgeste kuulnud, et tedda tõsteti lirrifu õppetajaks, kui ta taggasi sad meie maale.“ Kuid eriti soojalt soovitab ta, et see maaharija, „kes öiete tahhab maia piddada ning ommad maad tallitada, se peab ennem mõistma kui kündma ja äästama“. Soovitatakse paremaid maaharimisviise eeskujuks võtta, et siis ka ise hõlpsamalt ja paremini maad harida. Sest „je on üks rummal inimenne, kes ei mõista muud kui omma isja wihid, mis temma omma isja maia nägi“. Talupojad polevat sugugi rumalad, nad oskavat isegi lau-

¹⁾ Sellest tsitaadist selgub, et „Lühhike õppetus“ ilmus 1. poolaastal arvatavasti korrapäraselt.

lulugusid teha, ehkki need olevat „rummalad laulud“, aga neid ei olevat ju keegi ka õpetanud laule looma. Lõppeks leiab ajakirja kirjutaja: „... ühhe Jannaga, teil on üks mõistlik hing nenda kui Jafstele, need mõistivad agga Jeparraft ennam kui teie, et nemmad on Jurema murrega kasvatud, et nemmad on rohkemaste õppetud, et neil on palju head ramatud mis nemmad mõitvad luggeda.“ Maa-rahval olevat ainult mõni hea jumalasõna-raamat, aga muid õpetlikke ning kasulikke raamatuid ei olevat neil üldse. Viimast puudust püüab ajakirja autor osalt kõrvaldada ja annab oma „kirju“ välja, mis „mõitvad olla õppetuse aseemel, mis teil olleks pidanud andma nores põlves“. Kuid kõigele vaatamata oli vist lugejaid ajakirjal vähe, sest kirjutaja kaebab: „... Jeparraft on monni kes onna koppifat ei tahta anda Jelle firja cest, vaid enneminne klafi wina cest; Jelle parraft ep olle mo meel mitte pahha, Jest kül on aega tarwis enne kui iggaüks tunneb et üks uus asft, mis siit Jadif teadmatta on olnud, mõib kasjo Jada.“ Eelmises tsitaadis väljendub ka asjaolu, et kõne all olevat ajakirja suuremalt osalt müüdi, mitte aga ei kingitud rahvale, nagu mõned on arvamist avaldanud. Arvatavasti toetas lehe ilmumist majanduslikult siiski W. von Lauw, kuna tööga toetasid seda muidugi P. E. Wilde ja A. W. Hupel. Miks leht seisma jäi, on teadmata. Üldiselt on leht kirjutatud soojusega ja rahvasõbralikus toonis.

Nagu paljudest eespool-toodud tsitaatidest näha, peab kõnesoleva ajakirja autor eestlastest küllaldaselt lugu ja julgeb eestlastele isegi kõrgema hariduse saamise võimalust silmade ette tuua, mida hiljemini O. W. Masingi ja Fr. R. Kreutzwaldi ajalgi pea võimatuks peeti. Lugejasse suhtutakse soojalt, teda sinatades ja „armsaks sõbraks“ nimetades. Oma aja kohta olid lehel küllalt suured ülesanded; püüdis ta ju rahvale arstiteaduslikke õpetusi anda ja teda ka majapidamises ning põlluharimises juhataada. Õpetusi on ladusalt ja rahvalikult käsitletud ja keel on vigadest hoolimata kerge ning arusaadav¹⁾.

2. „Tartoma Rahwa Näddali Leht“²⁾.

Esimene eestikeelne ajaleht enam praeguses mõttes oli „Tartoma Rahwa Näddali Leht“, mis ilmus 1806. a. Kanepi kirikuõpetaja praost Johann Philipp von Roth'i ja Põlva koguduse õpetaja Gustav Adolph Oldekop'i toimetusel. Toimetajatest on eriti J. P. von Roth tuntud talurahva sõbrana ning eestkostjana ja koolihariduse edendajana.

¹⁾ Vrd. ka H. Normann: Esimesest eesti arstlik-tervishoiulisest ajakirjast, Eesti Kirjandus 1926, lk. 614—629.

²⁾ Suur osa teateid nimetatud ajalehe kohta on võetud „Õitsi Tuledes“ nr. 2, lk. 94—98, avaldatud H. Prants'u kirjutisest, kes ise on nimetatud lehte koolipoisina näinud.

Oma laadilt sarnanes „Tartoma Rahwa Näddali Leht“ tol ajal meie maal väljaantavate saksakeelsete ajalehtedega¹⁾. Ilmudes 1 kord nädalas, igal kolmapäeval, tõi ta lühikesi sõnumeid ja lookesi, nagu nüüd päevauudistes ja osas „Seda ning teist“. Et leht oli tartukeelne ja ka sellelaadilises kirjaviisis kirjutatud (näiteks kirjutati seal *z pro s jne.*), võib arvata, et levimisala oli tal kitsas ja lugejaid vähevõitu. Pealegi olid eestlased tol ajal alles pärisorjuses ja väga vaesed. Et lehti arvatavasti ka vähe ilmus, kadusid ja hävisid nad peagi. Säilinud pole neist ainustki eksemplari. Seepärast ei teata ka täpsalt, millal ta ilmuma hakkas. Teatakse ainult, et ta 41. numbri järel pidi ilmumise lõpetama, ja see oli oktoobrikuul 1806. „Tartoma Rahwa Näddali Leht“ ilmus neljaleheküljelisena kaheksandikpoogna-kaustas. H. Prantsu mälestuse järgi polnud lehel ta hinda, tellimiskohta ega toimetajaidki nimetatud. Küsitav, kas lehel üldse oligi tellijaid. Arvatavasti müüdi lehti üksiknumbritena kirikute juures, toimetajatele seega „ametivennalikkude lahkust näidates“, kuid suurem osa neist läks vist rahvale meelega tegemiseks ja vaimu kosutamiseks hinnata. Nii oli tulu lehest väike, kuid kuludki piirdusid trüki- ja paberikuludega, sest toimetus- ja talitustöö tehti iseenesest mõista tasuta, väljasaatmine aga toimus juhtumisviisi käsikaudu.

Lehe sisu moodustasid peaaesjalikult „väikesed teated“: haruldased ja huvitavad lookesed kodu- ja välismaalt. Ta tõi siiski ka poliitilisi teateid, eriti sõnumeid Napoleoni sõjakäikudest. Selles osas piirdus leht muidugi pealiskaudse kirjeldamisega, sest juhtkirja ei lubanud lehe laad ega olnud see toimetajate sooviks. Taheti ju pakkuda ainult „armjalle ma rahvale heäd ja kasjõlitt luggemist“. Et toimetustööd tehti kõrvaltööna, siis jäi sisu arusaadavalt pealiskaudseks ning juhuslikuks. „Kuid ikkagi tundus sisu valimisel omajagu maitset ja hoolsust — see oli hästi mitmekesine ja oma aja kohaselt ka huvitav... Väljamaa teated käisid suuremalt jaolt Prantsus-, Inglis- ja Preisimaa vaheliste sekduste ja sõjanähtuste kohta, olid aga kõik katkendilised ja pakkusid mõnda vähese tähtsusega lugu“²⁾.

Leht oleks võinud ehk pikemaks ajaks püsima jääda, kuid ta suleti tsensori poolt. Ehkki lehe vaimulikud toimetajad olid äärmiselt tagasihoidlikud, leidis ometi üks mõisnik — krahv Buxhöwden, et lookeses Austerlitz lahingust, kus ka tema tegevusest Vene väe-ülemana juttu oli, tema kohta haavavat oli öeldud, ja kaebas. Tagajärg oli, et leht suleti kohe peale 41. numbri ilmumist — juba lehe ilmumise 10. kuul.

„Tartoma Rahwa Näddali Lehe“ lühikese eluea ja kitsa le-

¹⁾ Tolleaegseist Eestimaal ilmuvaist ajalehtedest võiks nimetada: „Revalsche Wöchentliche Nachrichten“, „Pernauesches Wochenblatt“ jt.

²⁾ „Õitsi Tuled“ nr. 2, lk. 95.

vimisala tõttu ei ole tal arvatavasti otseses mõttes suurt mõju olnud. Ta oli siiski tõukeandjaks ja pinnavalmistajaks järgmisele eestikeelsele ajalehele. Kui O. W. Masing 1815. a. Äksi pastoriks tuli, oli ta kahtlemata tuttav J. P. von Roth'i ja G. A. Oldekop'i lehega ja sai sellest tõuget, et ta ise uut ning kõigiti enam mõju avaldanud lehte hakkas välja andma. O. W. Masingi leht oli põhjaeesti keeles kirjutatud ja seega kogu rahvale määratud.

3. „Marahwa Näddala-Leht“

ongi O. W. Masingi tähtsuse raskusepunktiks. See esimene ülemaaline eestikeelne ajaleht hakkas ilmuma 5. jaan. 1821. Ta ilmus raamatukaustas kaheksandikpogna suuruses, iga number vähemalt 8 lehekülge suur. Nimetatud ajaleht alustas oma käiku ajal, mil eestlased vabanesid pärispõlvest ja võisid oma arenemisteele asuda ning omakeelset vaimuelu edendada. Ajalehte asutades lootis O. W. Masing, et see kergemalt ja laiemalt eestlaste seas levib ja seega enam mõju avaldab kui raamat. Tol ajal eestikeelset ajalehte välja andma hakata oli julgustükk nii majanduslikult kui ka vaimselt, sest et trükivabadus puudus. Viimast asjaolu arvestades ja oma lehe eelkäija saatust teades jättis O. W. Masing poliitilise osa lehest täiesti välja.

„Marahwa Näddala-Leht“ esitas õpetlikke lugemisi, päeva-sündmusi, juhtumusi oma- ning välismaalt jne. Suurema osa lehest täidavad kirjutised ebausust, nõiduse ja muu teadmatuse ning rumaluse vastu; õpetused tervise hoidmisest, majapidamisest ja loomade arstimisest; seletused looduse imedest, uuematest leidustest jne. Kõik on õpetlik ja kiriklikkude manitsustega läbi imbunud, kuna ühiskondlikest sündmustest juttu ei tehta. Seega seisab O. W. Masingi ajaleht praeguses mõttes oma laadilt lähedal ajakirjale. Kuid seesugusegi lehe väljaandmisluba oli raske saada ja ainult Masingi tublidus võitis raskused. Lehe ilmudeski tuli raskustega võidelda. Et Masing oli tolleaegsete võimumeeste enamikuga vastuolus, ei olnud ta lehel kedagi, kes teda majanduslikult või vaimseltki oleks toetanud. Lehte sai tellida aastaks; selle eest tuli maksta 6 rublat. Tellimisi võtsid vastu postkontorid, mis olid tol ajal ainult linnades olemas. Arusaadav, et seesuguse korralduse tõttu oli tellijaid vähe, pealegi kui postkontorites oldi tellijaile vastutulematu ja neid tagasigi saadeti. Nimelt ei võtnud Tartu postkontori ülem tellimisi lehe peale 1822. a. vastu ¹⁾. Nii pidi Masing 1822. aastakäiku alustama 51 tellijaga.

1. aastakäik ilmus Tartus ja trükiti „Schünmani kirjadega“ (52 numbrit 434 lk.). 2. aastakäik trükiti Pärnus Markwardt'i

¹⁾ Sellest asjaolust on juttu ka lehes; nimelt kirjutab Masing 18. jaan. 1822, et lehe ilmumises on „meie teadmata ja tahtmata monned luntilifud jeggadused tehtud, muißt et ettepannemise rahha polle tahhetud wašto wotta, muißt et ta ennam ettepannemist on tüsstitud...“.

juures (416 lk.), sest seal oli trükkimine odavam. Et halbade postiolude pärast raske oli lehte eemalt toimetada, ilmub leht 1823. a. jällegi Tartus Schönmanni juures (422 lk.). 1823. aasta alul trükiti lehte isegi Riias. Selle asjaolu kohta on märkus sama aastakäigu 12. numbris: „Sellefünnatje kahetõistkümmema numbriga on trüf jälle Tartus Schönmanni juures hakkand ja antatje niüid iggal kolmapäwal jedda lehte wälja...“ Kuid lehe trükkimine Schönmanni juures tuli kallis ja selle tagajärjel ei saanud leht järgmisel aastal ilmuda. Lõppnumbrites kirjutab Masing: „Säeb jedda puhtu meie Nädalaleht, mis jeie ajani, kolm aastat järsko elleme wälja andnud polest aastast, ehk wahhest ka terwestfi aastast, wäljatullemata ja wäljaandmata.“

Järgnev aastakäik (1825. a.) ilmub jällegi Pärnus Markwardt'i juures, kuid see aastakäik jäigi viimseks. Huvitav on see, et Masing ei nimeta midagi lehe lõpetamisest, ehk küll puudub tellimiskuulutus uue aastakäigu jaoks. Arvatavasti lootis ta veel kord lehte välja andma hakata, kuid see lootus ei täidunud.

Lugejate puudus, mis oli lehe seismajäämise otseseks põhjuseks, olenes suurelt osalt muidugi rahva vaimselt madalast tasapinnast, kuid ka vaesusest. Lehe sisu, mis on õpetlik ja omast kohast teaduslikki, oli tolelaegseile lugejaile liiga raske ja mitte küllalt huvitav.

Ka lehe kirjutamine kirikuõpetaja-ameti kõrval kaastöölisseta ja tasuta oli raske. Masing kirjutab: „Surdame jedda wägga, et meie ma õppetud mehhed muist nenda sitfed, muist ka nenda kaddehad on, et ei ratfi, ei jelle wähheme jõnnaga mitte nimmetada, egga Nädala=Lehe wäljaandjatele teada anda, mis nende mail hui nimmetamise ja fulutamise wäärt asja fulufse ja nähhihse. Nädala=Lehhe laitjaid on paljogi, agga aitajaid ei ainufifi.“ Ainult üksikuist sõnumeist võib arvata, et nad on saanud kirjasaatjailt. Masingi kaastöölisset oleksid nimetatavad Kaiaverest „Kõrrendo Karel“, Saugast Abram Holter ja vahest ka kirikuõpetaja J. H. Rosenplänter. Kohati osati küll lehest lugu pidada, nimelt seal, kus Masingi sõber — õpetaja J. H. Rosenplänter lehele teed valmistas. Masing avaldab oma lehes ühe kohtumehe jutuajamise, milles öeldakse: „Need Seitungid, mis igga nädalalä tullewad on meile wägga armjad... Panneme wiis kuus perret rahha kofko; ja lasjeb õppetaja neid tulla (Rosenplänter). Istume siis hulgateste kous; kulame terrafeste; jäme mittokörd mõtlema ja rägime pärrast isfifeskes weel paljogi neist asjust, mis teada saime... Kui neid weel üks kummekond aastad meile peaks kirjutatama, siis jaats rummalus ja äbbausf wifiste meie maalt hopis ärra kadduma“¹⁾.

Näeme, milliseid tagajärgi arvati lehel olevat ja millised tal osalt olidki. Lehe mõju oli muidugi tähelepandavam seal, kus

¹⁾ Marahwa Nädala-Leht 1822. a., lk. 58.

teda keegi soovitas. Masingil oli aga sõpru vähe ja vaenlasi palju, sest asjata ei kirjuta ta juba lehe 1. aastakäigus avaldatuid valmis „Päts“ järgmiselt:

„Sedda iggal ajal nähtud,
Et jell' ifka waetwa tehtud,
tes kui targem töega,
rahwaft püüdnud walgušta.“

Viimase aastakäigu „Eestsõna's“ kajastub sama toon: „Et meie Näddala-Leht, mis kolm aastat järsko ollime murretjend wälja- anda, meile küll muud polle saanud, kui agga kullutust meie erneste kahjuft; mõnda melehaigust, muist ka wihhamist ja paljo ilmajüita teotust ja aufta niinne ärralaimamist; siis on meile ommetigi mit- meft kohhast ustawad ja armjad sõnumed tulnud, et meie mitte as- jata sedda lehte polle kirjutand, waid et ta... mõnda head semet on küllwand... Et te nenda, sest ja sellepärast polle meie omma ea lõppo päwil ei tõest, ei waewast egga kullutuseft, ei rummala ei mõistnata innimeste wihhast, ei nende tühhast laimnisest, egga nende laimamisest tahnud hoida, waid ollime jälle rõnuga... selle ue- aastaga omma Näddalalehte hakland wälja-andma“¹⁾.

„Marahwa Näddala-Lehte“ sisu, mida täidab suuremalt osalt tekst, olenes muidugi valitsevast olukorrast. Kuulutusi on lehes väga vähe. Iga kuulutus käib kolmest lehest läbi ja selle iga trü- kitud rea eest tuli 10 kop. vaske maksta. Lehes oli küll teateid ka turuhindadest ja mõnesuguseid ametlikke teadaandmisi, näi- teks: „tassa, mis järtele ma kõrtsimehjed te käiateft maffo woiwad wõtta“ jne. Sisu valimisel on Masing väga tagasihoidlik ja ette- vaatlik olnud. Alul ehk kavatses ta küll teha oma lehest rahva ülemaalise häälekandja ja juhataja, kuid tegelikult kujunes asi teistiti. Et tsensor lehte ei sulgeks, ei tohtud kodu- ega välismaa poliitilisi sündmusi üldse puudutada. Isegi kodumaa avaliku elu küsimustest pole juttu, ehkki hiljuti pärispõlvest vabanenud ini- mesed nõu wajasid kas või wabastamisseaduse seletamiseks. Kõi- gest sellest aga ei tohtinud lehes juttu olla.

Otseseid teeneid on Masingil tol ajal tähtsa „hundiajamise küsimuse“ käsitlemisel. Hundid olid siis rahva tõeliseks nuhtlu- seks. Äksi kihelkonnas üksi olid hundid 1823. aastal 732 kodu- looma ära murdnud ja 1821. a. 11. numbris toob Masing järg- mise teate: „... nellitõistkümmend aastat teed on hundid Tartomaal, Tõrma, Sainji, Ballamuse ja Gelse kihelkonnas, pole aastaga, fuida kubbernemango kirjad jeda tõeks tunnistawad, peäle wiiskümmend innimeft ärramurdnud ja ärrajõnud.“

15. mai oli „hundiajamise päev“. Leht noomib, et siis hunte tõsiselt püütaks tappa, ja sellest oli ka kasu. Aastal 1877 on huntide läbi tekitatud kahju 40 korda vähem kui 50 aasta eest.

1) Marahwa Näddala-Leht a. 1825, lk. 1.

Seda loetakse osalt Masingi teeneks. Nii kirjutatakse 1885. a. „Oma Maa“ 2. numbris: „Masing'i maenitsused ei jäänud mitte asjata, sõda huntide vastu hakkas pea elavamaks minema, kaswas nii wägewaks, et hundihäda aastakümnete jooksul ära kautas.“

Ka perekonnanimede võtmise küsimust, mis oli tol ajal päevakorral, puudutab Masing oma lehes. Ta soovib omakeelsete nimede võtmist ja ka seda, et vendadel oleks sama nimi.

Tihti puudutab ta laste kasvatamise ja hariduse saamise probleemi. Ta kurdab, et Liivimaa kindralkuberneri G. v. Browne'i ajast peale pole rahvaharidus palju tõusnud. „Riiamaal“ olevat küll koole 400 ümber, kuid sündsad õpetajad puuduvad. „Tallinna maal“ polevat aga koole üldse. Ta kirjutab üldse tolleaegseist koolioludest meie maai. Tema praostkonnas oli ainult 1 kihelkonnakool (Tormas) ja selleski õppisid üksnes 16 poissi. Esileküündivaks rahvahariduse edendajaks peab ta Rosenplänter'it, tubliks koolmeistriks Sauga vallakooli õpetajat Abram Holter'it, kuid ka Kambja koolis võivat lapsed lugemist, kirjutamist, arvutamist ja muudki hästi õppida. „Mehhe nimmi, kes jedda kōli peab, on Saland. Tema on maarahwa lapsi... täis kōit kōlid läbbi ja olli wimaks Tarto jure kōli peäl õppimas.“ Masing tahab, et rahva lugemisoskus paraneks, ja annab selleks välja, nagu ta kuulutab, oma „Luggemise lehhed“. „Luggemise lehtedega“ on ühes ka „kaardi paberi peale weel jedda wallalift põhstami“, mida lapsed sealt peaksid välja lõikama ja sõnadeks kokku seadma. Samuti on „Luggemise lehtedega“ kaasas mõned täied poognad tähtedega, „et seina peäle ripputada ja neid hulf lastele förraga näidata“. Masing arvab, et „Luggemise lehtedest“ võib lugemise 2—3 kuuga selgeks õppida, kui „üts tarf koolmeister murrega õpetab“. Et rahva lugemisoskust tõsta, soovib Masing rändavaid koolmeistreid ametisse panna (nagu olevat Inglismaal ja mujalgi), kes külast külla rännates rahvast lugema õpetaksid ¹⁾. Kuid hiljemini, samal aastal leiab ta, et „hulkujatest koolmeistritest“ polevat suurt tulu.

Ehk Masing rahva haridust küll tahtis tõsta, laitis ta täiesti maha talupoegade püüde, lapsi lasta saksa keelt õppida ja neid ülikooli panna. „Mõnmi weel lotab müid neil päwil jedda, et poeg jurekōli peäle saab minnema ja pärrast ferrifisjandats, tohtriks, ehf kes teab? misjuggufes jure nimme mehhefs sama.“ Ta ei poolda seda, sest talupoja laps ei suutvat saksa keelt millalgi hästi ära õppida ja poolharitlane ei suutvat ega tahtvatki enam midagi teha. Huvitav on siin märkida, et Masing seda ei poolda, millest juba „Lühhikeses õppetuses“ juttu oli ja mille omandamist seal talupoegadele sugugi võimatuks ei arvatud. Pärastpoole ongi selle pärast Masingile etteheiteid tehtud, mis kajastub hiljemini Fr. R.

¹⁾ Marahwa Näddala-Leht 1821. a., lk. 323.

Kreutzwaldi ajakirjas „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on“. Võib olla, et Masing siin siiski hästi mõtles ja soovitas, sest et ta ise sünnilt eestlasena teadis, et kõrgem haridus oli eestlasele tol ajal liiga suurte raskustega saavutatav. Vist küll selleks, et poolharitlastest kadaksakstest hoiduda, soovitabki Masing kõrgema hariduse poole püüdmist kõrvale jätta.

Suurem osa „Marahwa Näddala-Lehhe“ tekstist on paigutatud „teaduste“ alla, missuguseina esinevad poolteadusliku sisuga õpetlikud tükid. Selles osas tuuakse kirjeldusi meie maa endisest oludest, kommetest, jumalatest ja üldse igasuguseid ajaloolisi teateid kodumaalt ning mujaltki; seletatakse „kirja“ tekkimist ning arenemist üldse ja eriti meil, tuues kirjandusloolisi andmeid H. Stahl'ist peale kuni piibli tõlkimiseni. Õpetatakse, kuidas ja mida on põllumehel tulusam kasvatada, kuidas rukkiussi vastu võidelda jne.; antakse praktilisi arstiteaduslikke näpunäiteid inimeste ja loomade haiguste puhul, juhatakse eraldama minestanut surnust, räägitakse meremuda tervendavast toimest ning kiidetakse eriti Haapsalu meremuda jne.; kirjutatakse „Sunnitalla lohud asjult“ („päeva- ja tuurajutamisest“), „auroetatavateft laevadeft“, pallideft, „mis omma arippuiva forvifeftega ülfeslähhevad“ ning mis-juufeid nimetatafte „arostat“, jne. jne.

Sõnumeid on lehes vähem ja neid esitatakse kirjus segus kodumaalt, kuid enam välismailt. Siin käsitletakse iseäralikke juhtumeid, roime, õnnetusi ja muud sellesarnast. Et suurem osa neist on tõlked teistest lehtedest, siis olid nad lehes ilmumise ajaks muidugi vananenud. Sageli lõpevad need teated õpetuste ja manitsustega. Vahepaladeks on esitatud mõistu- ja naljajutte, üksikuid laule ja palju mõistatusi.

Sisult tundub Masingi ajalehe aastakäikudest esimene kõige huvitavamana, sest et siin esineb vist kaua aega ettemõeldud kirjutisi. Selles aastakäigus on „üks mõistu-jut“: „Arm jõuab ennam kui hirm“, milles on juttu tuule ja päikese jõuproovimisest vanaeide kallal. Huvitav ja voolav on „Leikuse laul“¹⁾, kuna üks samas aastakäigus esinevaid jutustavaid luuletisi — valm „Päts“ — on üldtuntud. Et Masingil oli palju vastaseid, siis arvati, et ta lõi nende vääramiseks selle pilkelaulu ise. Nüüd on aga selgunud, et Masingil oli selle loomisel eeskujuks Chr. F. Gellert'i „Der Tanzbär“ Gellerti kogust „Fabeln und Erzählungen“.

„Marahwa Näddala-Lehhe“ hilisemad aastakäigud on enam ühekülgsed, sest toimetajal vähenes töövaimustus, nähes, et „töö vähe milja kandis ja enam fulu fui tuhu tõi“. Hilisematest numbritest sisaldab mõnigi igavavõitu teoloogilisi ja filosoofilisi arutlusi.

See sõnumite vähesus ja muu lugemise rohkus, mis lehe ilmu-

1) Marahwa Näddala-Leht 1821, lk. 232.

des ehk lugejaid peletas, oli hiljemini kasuks lehele ja rahvale. Leht ei vananenud, ja et teda köidetult alal hoiti, siis läks tema sisu tõttu Masingi lootus täide, „et meie mitte asjata jebda lehte polle kirjutanud, vaid et ta meie jübdame iggatsenistse järele mõnda head semet on lüüvand, mis Summala abiga tulleva peäle head milja saab andma“. Arvatavasti on H. Prantsul õigus, kui ta ütleb: „Näddalalehe“ rohkesti allesjäänud aastakäigud olid paari sugu-põlve kestvusel meie rahvale suureväärtuslikuks lugemisraama-tuks, otse teadmiste salveks; nad täitsid suurelt osalt siis üsna puudevate kooliraamatute aset, olid nii omakohast kodukooliks. Võib küll öelda, et „Näddalalehti“ pärast loeti hoopis rohkemal arvul kui ta ilmumise ajal. Eesti kultuuri tõstmiseks oli nendel rohke teene“¹⁾.

Kindel on, et paljud ärkamisaegsed tegelased on sellest lehest oma esimest teadvuara ja huviäratust kirjanduse vastu saanud.

Kaudselt on „Marahwa Näddala-Leht“ „Perno Postimehhe“ isaks, sest et ta J. V. Jannsenit varases nooruses vaimustas ja ta ajalehe väljaandmise mõttele viis. Ka oma laadilt on „Perno Postimees“ sarnane „Marahwa Näddala-Lehhega“: politikaga teotsemine oli keelatud Masingile kui ka Jannsenile.

Et Masing on sünnipäralt eestlane, siis on ka ta keel rahva-keelele lähemal kui tema eelkäijate oma. Kirjutamine eesti keeles oli siiski raske, kui arvestada, et Fr. R. Kreutzwald 25 aastat hiljemini eesti keeles kirjutamist raskeks pidas. Ka Masing kurdab oma lehe viimse aastakäigu eessõnas; „... et kõif muud feled ja asjad, mis ilmaš olleme õppind, jebda waeva meile polle teinud, mis, maakeelt õppides, meil on olnud; ... 37 aastat on mõeda kui omma rahva kelega ennašt olleme tuštand ja waevand, ja näeme fiiski weel mõnda tummedušt temma fees ollevad, mis meie filmi ees weel polle tahtnud selgida.“ Selle töö ja vaeva tagajärjel ongi Masing tähtsamaid vanema aja eesti keele arendajaid. Ta rikastas eesti keele sõnavara, tuues võõrsõnu eesti keelde ja luues ise sõnu. Näiteks tarvitab ta sõnu: kippar, tüürmann, kontor, minister, konsol, braaker jne. ning lisab neile kõigile seletused, mis mõnikord küll on ebamäärased. Nii seletab ta sõna „tuuker“ järgmiselt: „Tuukrid on innimesjed, kes selle peäle õppinud ja harjunud, hinge kaua finni pidada, et kaua wee al kannatada.“ Huvitavad on sõnad: „kuiwik ehk kontmees“, mis tähendab Masingil luukere (skeletti).

1825. aasta „Marahwa Näddala-Lehhe“ 2. numbris kirjutab Masing järgmiselt: „Mõnmed on meie keelt tahtnud sandiks ja hul-luks laita: ühhes ütlevad jebda meie ennešt lodud ja tehtud ollevad, kennešt ei sašs egga tallopoeg tarušt jõna sada: tõišed laidavad tedda Tarto kelekš, mis agga ühhes ehk tõišes maa nurgas peab rägutama

1) „Õitsi Tuled“ nr. 2, lk. 98.

ja mõistetama.“ Kui arvestada Masingi keeleuenduste hulka ja ka asjaolu, et tal palju vaenlasi oli, siis vahest saame eelmisest tsitaadist aru. Erapooletult võttes on eespool-toodud etteheide Masingi keelele tolle aja seisukohalt täiesti ülekohtune. Mis puutub silmapaistvaise murdelistesse joontesse, siis tuleks nimetada seda, et Masingil esineb õ-täht, mida tema esimesena hakkas tarvitama, ka sõnades, kus see pole häälikuseaduslik ega eesti ühiskeeles tarvitusel, näit.: õmetigi, kõhhane, kõhe 'kohe', õskama jne. See joon Masingi keeles on seletatav Masingi kodumurde mõjuga. Muid silmapaistvaid ja järjekindlalt esinevaid murdelisi mõjustisi pole „Marahwa Näddala-Lehe“ keeles märgata. Üldiselt on O. W. Masingi keel voolav, sõnarikas, jõuline ning täis rahvalikke kõnekäande.

4. „Tallorahwa Kulutaja“ ja „Maa Walla Kuulutaja“¹⁾.

O. W. Masingi ajalehe seismajäämise järel tekkis pikem vaheag mitteametlikus eestikeelses ajakirjanduses. Kogu maal valitsesid tol ajal segased olud, sest teoorjuses elav rahvas oli kohati veel raskemas majanduslikus seisukorras, kui ta pärispõlve ajal oli olnud. Ajaleheteadete-laadilisi sõnumeid esines ainult üksikutes kalendrite „sabades“. Eestikeelne ajakirjandus piirdus tol ajal aga ainult ametlikkude kuulutuslehtedega, mida oli kaks: Lõuna-Eestis „Tallorahwa Kulutaja“, mis ilmus Tartus, ja Põhja-Eestis „Maa Walla Kuulutaja“, mis ilmus Tallinnas. Neid lehti hakati välja andma varsti peale rahva pärispõlvest vabastamist; nad on trükitud umbes poolepogna-kaustas. Üksikute numbrite lehekülgede arvu määras harilikult tarvidus. Tavaliselt olid üksiknumbrid 8-leheküljelised ja ilmusid iga kuu esimesel päeval, tihti aga harvemini. Sisult olid lehed ametlikud: sisaldasid mitmesuguseid kohtukuulutusi ja määrusi. Näiteks toovad nimetatud lehed teateid abielu lahutamistest, võlgnikkude tagaotsimisest, oksjonitest, päranduseasjust, talude rendileandmisest ja ostmisest, nimede eestistamisestki, loomadele auhindade jagamisest Tartu laadal jne. Tartus ilmuv „Tallorahwa Kulutaja“ oli 1824.—30. a. O. W. Masingi toimetada. Tolleaegsetes aastakäikudes leidub harilikust erinevaidki kirjutisi. Nii esineb 1825. a. 9. numbris „nõuandmine“: „Suida metsa tultutamiſt aidade pärraſt wähhendada.“ Paaris järgmises numbris on avaldatud „nõuandmine“ selleks, „Et tulleſahju wähhendada, mis ni ſaggedaſte meie tallorahwa leſtes juhtuvad“; manitsetakse nimelt ettevaatusele peertulega ümberkäimises. Sama „Tallorahwa Kulutaja“ aastakäikudes leidub vahel teateid ka huntide tapmise kohta, otsitakse las-

¹⁾ Arhiivraamatukogus Tartus leiduv vanim „Maa Walla Kuulutaja“ on kahjuks alles 1865. aastast pärit.

tele koolmeistreid jne. 1841.—45. aastani on „Tallorahwa Kulu-
tajas“ enam puht „kohtopolised kulutamised“. Samades aas-
takäikudes tuuakse palju ja mitmesuguseid teateid vene usku mi-
nejate õigustest ja kohustustest, vene usu kirikute ehitamiskohta-
dest jne. jne. 1846. aasta 2. numbrist peale on „Tallorahwa Ku-
lutaja“ keeles enam lõuna-eesi murde jooni. Ühes keelega muu-
tub ajaleht ka sisult ja omandab umbes samase ilme, kui tal oli
sel ajal, kui teda toimetas Masing.

Rahvas luges nimetatud kuulutuslehti muidugi vähe, kuid
arvatavasti käisid nad kindlasti vähemalt igasse valda. Nende
peamisiks lugejaisks olidki vist vallakirjutajad ja kohtumehed.
Paljud vanematest säilinud numbritest on lahti lõikamata, mis
tõendab seda, et neid vähe loeti.

5. „L e i w a k o r w i k e n n e“.

Eestlased, kes läinud sajandi keskpaiku teoorjuses elades
majanduslikult halvas olukorras ja vaimselt vähe arenenud olid,
haarasid igast abinõust kinni, millest nad endile midagi head loot-
sid. Üks selliseid nähtusi oli läinud sajandi keskpaiku eestlaste
massiline „vene usku“ minek. See võttis nii terava ilme, et koha
peal olev vaimulik võim oli sunnitud sellele vastu astuma ja rahva
vaimuelu arendamiseks omalt poolt midagi ette võtma. Üks ette-
võtteid, mis „vene usu“ levimist püüdis takistada, oli 1847. aastal
ilmuma hakanud ajakirjalaadiline väljaanne „Seiwaforwifenne ehf
õppetussed ja juttustamissed marahwa fassjufs üllespantud“, trüki-
tud W. Borm'i juures Pärnus. Teda on ilmunud kokku 12 annet
à 24 väikest lühemalge (11. number on erandlikult 31-lehekülje-
line). Igal lehel oli pealkirja ees järjekorra-number: 1, 2, 3 jne.
Täpsat ilmunisaega pole teada, kuid igale lehele on märgitud aeg,
mil tsensor tema trükkimiseks loa andnud. Trükkiluba on neile
antud 1847. a. 6. oktoobri ja 1849. a. 29. märtsi vahel. Need and-
ded ilmusid kord lühema, kord pikema aja takka.

Mingit algsõna ajakirjal ei ole, samuti pole nimetatud ka toi-
metajaid ega väljaandjaid. On siiski teada, et tegelikuks toime-
tajaks oli Vändra kirikuõpetaja K. Körber, kes oli väga energiline
„vene usu“ vastu võitleja.

Ajakirjal on suuremalt osalt vaimulik sisu; oligi ta ju mõel-
dud „maarahwa usjo finnitamissjefs ja Waino äratamissjefs“
(„Seiwaforwifenne“ nr. 12, lk. 23). Esimesest andest alates pais-
tab see tendents selgesti silma. Juba esimeses jutustises „Sgnat-
fius ja Politarpus, Kristussje tunnistajad“, seatakse usukannatajad
lugejale eeskujuks. Teises tükis „Misspärast hoian Sutterussje usjo
foggudussje pole“ loetakse üles 7 punkti, miks oma usust tuleb
kinni pidada. Ka teistes numbrites käsitletakse sama ainet.

Kuigi suurem osa ajakirja sisust on vaimulikku laadi ja kä-
sitleb usueluga seotud küsimusi, leidub seal ometi ka teissuguseid

palasid. Muidugi on needki moraliseerivad ja didaktilise sisuga. Peale muu antakse nõu lastekasvatamiseks ja manitsetakse abielurahvast armastuses ning Jumala meele järgi elama. Paaril puhul tehakse isegi karskusele propagandat.

Üks ajalooline kirjeldis „Prantsusema loust“ toob järgmise teate: „Tännawu küünla kuul on nemmad omma funninga jälle ärra aianud ja tahhavad ka ilma funningata jada.“ Et enam rõhutada, kui halb seesugune tegu on, kirjutatakse edasi: „Mitte üksnes nende teggemine omma funninga wasto, waid teif se ello Prantsusemaal on Summala nuhtlusse wäärt, isjäärnanis Pariisis temna pealinnas, kus horus, wargus ja muud kirjusjed ni häbbematalt litumas on, et jedda linna ka Ueks-Pabeliks nimmetakse. Agga meie tahhame Summalat tännada ja kita et meie nisuggusel maal ei essa...“ Pikemate palade vahel on vähemaid jutte. Mitmes numbris esineb ka ajalehtede sõnumite taolisi teateid.

Lehe keel on ortograafiliselt ka tolle aja kohta võrdlemisi vi-gane ja vananenud, kuid siiski küllalt ladus, nii et igavavõitu sisule vaatamata on „wiistuhhat seft raamatust trüffitud“. Sellest järeldub, et kõnealune ajakiri oli vist ka aineliselt küllalt tasuv ettevõtte.

6. „S a n n u m e t o j a“.

Aasta pärast seda, kui „Seiwaforswifenne“ ilmuma hakkas, alustas oma käiku „Sannumetoja“, mis lühikese ajaga enesele väga palju lugejaid võitis ja seega üldtuntuks sai. Tema väljaandja oli J. V. Jannsen, kes poisikesena Masing'i „Marahwa Näddala-Lehte“ lugedes oli sellest vaimustunud ja hiljemini tuli mõttele, ise hakata eestikeelset ajalehte välja andma. Väandras kõstriks olles esitas ta palve ajalehe väljaandmisloa saamiseks, kuid Nikolai I tagurlik valitsus vastas tema palvele eitavalt. Jannsen kasustas siis teist teed, mis polnud seotud väljaandmisloa nõutamisega; nimelt hakkas ta kirjutama perioodiliselt ilmuvat ilukirjandusliku sisuga aastaraamatut. Esimene säärane eestikeelne raamat kandiski pealkirja: „Esfimenne / Sannumetoja / aastal / 1848. / Ehf / Nut ja Wanna / Ma-rahwa römufs ja õppetussjeks. / Tarto linna, / trüffitud Laafmanni fuffo ning warraga“. Esimestel aastakäikudel oli nimelehel veel väike kilbik Johann Jannseni nimega. „Sannumetoja“t“ on ilmunud 7 raamatut: I ilmus 1848. a., II — 1849, III — 1850, IV — 1851, V — 1856, VI — 1857, VII — 1860, iga raamat 142—280 lk. Viimased aastakäigud olid hoopis lühemad, sest arvatavasti oli Jannsenil energiat ja huvigi selle seeria raamatute väljaandmise vastu hiljemini vähem, kuna „Perno Postimees“ ilmus juba 1857. aastast peale.

Oma laadilt oli „Sannumetoja“ täiesti raamat, kuid tema perioodiline ilmumine ja asjaolu, et mõned jutustised pooleli jäid (juba esimeses „Sannumetoja's“ jäävad 3 pikemat juttu pooleli) ning seega nagu kohustasid järgmist raamatut ostma, andsid talle

ajakirja ilme. „Sannumetoja“ sisu kui ka välise külje eeskujuks on olnud saksa tolleaegse noorsoo- ja rahvakirjaniku W. O. von Horn'i (Fr. Wilh. Phil. Oertel'i) rahvaraamat „Spinnstube“, mis samuti perioodiliselt ilmudes tõi mõnusat ja õpetlikku lugemist rahvalikkude jutukeste näol.

J. V. Jannsen, kes ise hariduslikult rahvale lähedal seisis, oskas valida ja pakkuda tolleaegse lugejaskonna huvidele vastavat. Sellega seletubki, et „Sannumetoja'id“ huviga ja palju loeti. Nende aastaraamatute sisu on peaaegu täiesti ilukirjanduslik. Siinjuures tuleb tähele panna, et J. V. Jannseni kunst pole vaba, vaid ilukirjandus — jutud ja lauludki — oli talle vahendiks rahva õpetamisel. Eesmärk, mille poole ta rahvast juhtis, on: „Karda Jumalat, austa kuningat, armasta ligimest ja vendi truust ja õiglasest südamest!“ Nende põhimõtete järgi juhtimise tendentsi võib märgata kõikjal J. V. Jannseni jutustava sisuga toodangus.

Nagu juba nimetatud, on suurem osa „Sannumetoja“ jutte saksakeelsete algupärandite najal tõlgitud või töödeldud¹⁾. Tõlkele lisab Jannsen omalt poolt õpetusi ja manitsusi ning isegi väljavõtteid piiblist. Meil vähetuntud ja võõrad nimed asendab Jannsen üldtuntud nimedega ja muudab jutustisi vastavalt Eesti oludele. Mõnikord on raske otsustada, kas jutustis on tõlgitud või algupärane. Enamik juttudest on tõlgetena võitnudki — Jannseni voolava ja ladusa jutustamisanni tõttu, kuid mõningaid labasusi on siiski tõlkimise arvel juttudesse tulnud.

Jannseni tähtsamad algupärasedki jutud on „Sannumetoja'tes“ esimest korda ilmunud.

Jannseni jutustistele annavad peamise ilu rahvalik kõnetoon, voolav väljendusviis, kohane nali ja kujukas keel. Tema keel aimab rahvakeelt järele ühes selle heade ja halbade külgedega. „Sannumetoja't“ toimetades suutis Jannsen luua kontakti rahvaga, ja see oli hiljemini talle ajalehe väljaandmisel suureks kasuks.

(Järgneb.)

Ilse Org.

Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt. 3

III. Palvekirjade-aktsioonid pärast 1864. aastat.

Palvekirjad novembris-detsembris 1865.

A. Petersoni isiklik saatus kujunes esimestel kuudel pärast vabanemist küllaltki kirevaks ning sündmusterikkaks, olles tingitud sellisena suurel määral tema enese kustumatust enesekaitse- ja võitlusetahtest. Viimasega on ilmses seoses ka see uus elustumine

¹⁾ Vt. lähemalt Marie T o r k, „Jannsen Horn'i laenulisena“, E. Kirj. 1933, lk. 353—368, 436—446.

Viljandimaa talupoegade palvekirjade-liikumises, mis on märgatav novembrikuul 1865.

Selle kuu daatumitega palvekirju keisrile on säilinud Liivimaa kubeneri kantselei arhiivitoimikus ¹⁴⁷⁾ arvult kümme, millele lisaks tuleb veel üks ärakiri palvekirjast J. Köler'i kirjakogus ¹⁴⁸⁾. Nende 11 palvekirja hulgas on 3 isiklikku ¹⁴⁹⁾, milles asjaosalised taluperemehed kaebavad, et nad on oma kohtadest nende müügi tõttu võõrastele välja aetud. Nüüd nõuavad nad vähemalt kahju-tasu oma ehitatud hoonete ja maa melioratsiooni eest. Ühes neist palvekirjadest, nimelt nelja Olustvere peremehe omas, seatakse see soov ühendusse eesti talupoegade suurpalvekirjaga 9. novembrist 1864, mille esitamisest osa võttis ka selle kogukonna esindaja.

Kas nende erapalvekirjade koostamisel ka A. Peterson tegev oli, selle kohta on raske väita midagi kindlamat. Küll aga on ilmselt tema koostatud, osalt tema käekirjaga puhtakski kirjutatud kaheksa kollektiivmärgukirja. Need on viiest kogukonnast: Viljandi kihelkonnast Puiatu peremeestelt (19 isiku nimel) ning sulastelt (72 isikut), Suure- (Vana-) Kõpu sulastelt (171 isikut), Uue-Võidu (Karula) peremeestelt (76 isikut) ning sulastelt (49 isikut) ja Viljandi mõisa peremeestelt; Paistu kihelkonnast Loodi kogukonna talunikelt (30 isikut) ning sulastelt (55 isikut).

Taluperemeeste nimel esitatud palvekirju oli seega neli ¹⁵⁰⁾. Kõigis neis on lähtekohaks eelmisel aastal keisri nimele saadetud eri palvekirjad, iseäranis aga 9. novembri kollektiivmärgukiri, millele vastus senini saabumata. Selles avaldatud nõuded palutakse võtta kaalumisele ja anda nende puhul, nagu väljendatakse Loodi peremeeste palvekirjus, „keiserlik otsus, ja siis se ka meile kohtude ja seitungide läbbi kulunud saaks“. Samuti kaevatakse kõigis neis palvekirjades talupoegade Peterburis käinud esindajate tagakiusamise üle kohalikkude ametivõimude poolt. Suurema üksikasjalisusega käsitellakse vendade Petersonide osa talupoegade palvekirjade-aktsioones ja neile osaks saanud kurba saatust. Rõhutatakse, et kollektiivmärgukirjas esitatud andmed vastavad tõeloludele ja et Adam Peterson pannud need kirja talupoegade endi sõnade järgi.

Iseäranis kirglikult süüdistatakse Loodi peremeeste palvekirjas kohalikke ametivõimusid ja mõisnikke ning üldse valitsevaid

¹⁴⁷⁾ LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

¹⁴⁸⁾ Viljandi valla taluperemeeste palve keisrile 30. XI 1865 (ära-kiri), — J. Köleri kirjakogu, EKIA.

¹⁴⁹⁾ Olustvere neli taluperemeest — keisrile 8. XI 1865; Sürgavere taluperemees Jaan Murro — keisrile 10. XI 1865; talup. Johann Vinnal Puiatust — keisrile nov. 1865, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

¹⁵⁰⁾ Puiatu talunikud (esindaja Johann Laksberg) — keisrile 26. XI 1865, Uue-Võidu (Karula) talunikud — keisrile 30. XI 1865, Loodi talunikud — keisrile 30. XI 1865, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866). Viljandi mõisa talunikud — keisrile 30. XI 1865, — J. Köleri kirjakogu, EKIA.

õigusolusid. Drastiliselt seatakse vastamisi valitseva aadlivõimu kandjad ja neile allutatud talupojad: „Keik meie mõisnikkud on isse kohto herrad, targad ja kavvalad advokatid ja neil on ka lubba ja jõudo enneste eest need keige kavvalamad advokatid kirjota lasta ja nende suure tarkusse krutski ja vigguri läbbi keik meie palve kirjad valleks aeada ja teist visi meie kahjuks pöördä, sest keik kohto herrad, kes mõisniko suggust ja surem hulk neist ka isse mõissa piddajad on, savad keik need meie kaebdusse peale sisse võetud vastussed iggas tükkis tõeks kiitma ja kinnitama.— Aga meil, õppetamatta ja prostoi tallo rahval ei olle ühtegi eestseisjad ja kohto asjade tallitajad, vaid peame häddast sunnitud, rasked põllo tööd tehhes, kas isse omma väikse mõistusega kohhut käima, sest keik targemad, kes ial julgevad meie palvet kuulda ja meil üks palve kirri kirjota, savad nemmad varsi kui keige suremad kurjataggiad tagga kiusatud, vangid pantud ja Siberia male vangid mõistetud. . .“

Mis puutub taluperemeeste palvekirjades esitatud konkreetseisse nõudeisse, siis kordavad nad osalt eelmise aasta 24 kogukonna kollektiivmürgukirja punkte. Sellised üldsoovid on: teostatagu kaotatagu võimalikult pea, juba järgmisel kevadel; teostatagu kohtureform¹⁵¹), antagu kaitset talupoegade esindajaile, palvekirjade koostajaile, tõlkidele, eriti vendadele Petersonidele; saadetagu kohale vene ametnikest komisjon, kes muuseas läbi katsuks ka eelmisel aastal esitatud palvekirjade andmed ja nõudmised; nende palvekirjade esitamisega ühenduses tekkinud protsesside puhul antagu talupoegadele välja vastavad kohtuprotokollid ja nende vastaste tunnistused ning seletused.

Nende novembrikuu-palvekirjade eripärasuseks on, et neis esineb rõhutatumalt kui 24 kogukonna mürgukirjas puht-agraarset elementi. Eriti põnevaks küsimuseks on siin alanud taludemüügiga kaasunud nähtusena seniste peremeeste sunnitud lahkumine oma kohtadest. Ilmselt on just see peremeeste meeled ärevile ajanud ja sundinud neid kiires korras abi otsima. Seepärast palutakse talude ostu-müüki kas pidurdada (kuni uue ja õiglasema maa-mõõtmiseni) või jälle hoolitseda, et kohalt lahkuv peremees saaks korraliku kahjutasu. Selle kohta tehakse rida konkreetseid ettepanekuid. Nii nõuavad Puiatu peremehed, et talu müügi korral ei lubataks endist peremeest välja ajada, „enne kui temmal honete, jädava töö ja kohha ülles arrimese ning põllu parremas teggemisse ja keige muu eest, mis maja peal perremehhe ommandus on“, pole välja makstud. Väljamineku korral tõstetagu kahjutasu % seni-

¹⁵¹) Sellega ühenduses nõutakse Loodi talunikkude palvekirjas (LKKA, tmk. nr. 177/1866): „et meil eesti rahval avvalikult kulutud lubba olleks kokko tulla ja omma ning omma seisusse kassuks nõu piddada“. Sellest sõnastusest rohkem välja lugeda, kui talurahva kogukondliku omavalitsuse ümberkorraldamise nõudmist, oleks muidugi põhjendamata.

selt 4-lt 25-le protsendile talu väärtusest, kusjuures talu hooned arvatagu endise peremehe omandiks. Sedasama nõuavad ka Uue-Võidu, Loodi ja Viljandi kogukonna peremehed, soovitades aga tõsta kahjutasu-protsendi lahkuvale peremehele 30-le. — Teine terav agraarpahe, mille kohta kõigis peremeeste palvekirjades sõna on võetud, on talumaa mõisastamine, mille tagajärjel hulk talunikke on maast ilma jäänud või ilma jäämas. Selline talude mõisastamine palutakse seisma panna ja mõisastatud talumaa talupoegadele tagasi anda.

Sulaste palvekirjad, mis märgitud 1865. a. novembrikuu daatumitega ¹⁵²⁾, on ilmselt pärit ühelt ja samalt koostajalt, tõenäoliselt samuti A. Petersonilt. Sisult täiesti analoogilised, algavad nad lausega: „Ehk meie ka kül Kronole pearahha maksame ja omma sure vaevaga nappilt tenitud päva palgast ülles kasvatud lapsed soldatiks andma peame, ei olle meil mitte maad, kus peal ellada ja miska ennast toita võiksim, ehk meie kül muud ametit ei olle õppinud, kui üksnes põllotööd.“ Kuigi neis palvekirjades on lähtekohaks sulaste ning popside huvid ja eriti kaevatakse ka nende talurahvakihtide rõhuva maapuuduse üle, on nad sisult rakendatud peamiselt peremeeste nõudmiste toetamiseks. Sularahvas on siin ilmselt võetud peremeeste aktsiooni sõiduvette. Kõigis neis kaevatakse talude mõisastamise üle, mis suurendanud ka maatarahva maapuudust. Puiatu sulaste palvekirjas kurdetakse veel ka talude kõrge rendi üle, mistõttu talunikud ei saavat odavamalt maad edasi rentida. Uue-Võidu sulaste palvekiri väljendab sama mõtet järgmiselt: „Meie mõisa herra von Helmersen on meie valla peremeeste maad hirmus sure rendi ja teo orjusse alla pannud, nenda et neil mitte võimalik ei olle meil omma käest ni paljo maad parraja rendi ehk orjusse eest anda, et ommad lapsed toita ja kergem ülles kasvata võiksim, vaid perremehhed peavad hirmus suurt renti maksma ja orjusse pärrast vimast ma lappi issi püüdma prukida — ja jävad siiski aast-aastalt kehvamaks.“ Vana-Kõpu sulased kurdavad veel eriti talude ostu üle, mis peremeestele liiga kallilt kätte minevat. Kuigi talunikud tõrkuvat ostmast, sunnitavat neid selleks. Kallilt ostetud talus aga ei suutvat peremees enam sulast pidada, vaid katsuvat oma tööjõuga läbi ajada.

Kõik ülalesitatud, nii talunikkude kui sulaste kollektiivpalvekirjad olid kas täiesti või vähemalt olulisel määral A. Petersoni töö. Nende koostamisel, samuti allkirjade kogumisel oli käidud mõnevõrra erinevat teed võrreldes eelmise aasta palvekirjade-aktsioonega. See oli tingitud vahepeal saadud kogemustest ja muutunud olukorrast. Kõigepealt oli uutest palvekirjades sõnastus

¹⁵²⁾ Puiatu sulased — keisrile nov. 1865, Suure-Kõpu sulased — keisrile 29. XI 1865, Uue-Võidu (Karula) sulased — keisrile 30. XI 1865, Loodi sulased — keisrile 30. XI 1865, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

märksa ettevaatlikum ja arvestas ainult kohalikke konkreetseid olukordi ning soove. Neist üle ulatuvad nõuded, nagu nad esinesid 24 kogukonna kollektiivmürgukirjas (eesti keele, tsensuuri, kirikuõpetajate valimiskorra, rahvakooli kohta), olid nüüd hoopis kõrvale jäetud. Ka polnud enamiku palvekirjade esitajaiks enam kogukonnad oma ametliku esinduse kaudu. Palvekirjad olid nüüd varustatud üksikute palujate allkirjadega, kelleks oli värbatud suur osa kogukondade täisõiguslikke liikmeid, nii talunikke kui sulaseid ja popse. Kogu seekordne palvekirjade-aktsioon oli veel rõhutatumalt kui varemini talunikkude üritus, millele oli hangitud ka sulasrahva toetus.

Kuidas need palvekirjad Peterburisse toimetati ja seal esitati, pole lähemalt teada. J. Köleri autobiograafias toodud andmeist tuleks järeldada, et see toimus 30. novembril 1865 saatkonna kaudu, mille tõlgiks olnud Peeter Peterson¹⁵³). Enamik viimati käsitletud palvekirju on tõepoolest dateeritud nimetatud kuupäevaga, osa mõni päev varemini. On tõenäone, et palvekirjad toimetati Peterburisse ja esitati seal saadikute kaudu. Väheusutav aga on väide, nagu oleks selle saatkonna tõlgiks olnud Peeter Peterson. Viimase käsi oleks säärasel korral käinud kindlasti halvemini. Ta jäi aga veel enam kui aastaks vabadusse ja võis täita selle aja kestel Holstre vallakirjutaja kohuseid.

Ajalt lähedased ülalesitatud palvekirjadele ja algatatud nähtavasti sama aktsiooni osana on veel paar kollektiivmürgukirja keisrile s. a. detsembrikuust. Esimene neist on Navesti talupere-meeste palve 13. detsembrist 27 allkirjaga¹⁵⁴). Nii sõnastuselt kui sisult on ta väga sarnane eelmiste, peremeeste nimel esitatud palvekirjadega. Ka selles on tunda A. Petersoni mõju, võib-olla koguni, et see on tema enda koostatud. Teine kollektiivmürgukiri on Kõpu talunikelt, dateeritud 15. XII 1865 Peterburis ja esitatud keisrile kahe voliniku kaudu¹⁵⁵). Selles kaevatakse peamiselt kõrge maa-hinna ja rendi üle. Kaudselt on sellegi algatus ühenduses eelmise aasta palvekirjade-aktsiooniga. Tema esimene allakirjutanu ja võib-olla ka aktiivsem mees selle koostamisel on Tõnnis Noodapärä, kes võttis osa ka talupogade suursaatkonnast eelmisel aastal. Sama Noodapärä esitas keisrile nüüd ka oma isikliku palvekirja¹⁵⁶), milles kaebas, nagu eelmiselgi aastal, et polevat ikka veel saanud kahjutasu oma talust välja tõstmise puhul.

Kõik need palvekirjad keisri nimele saadeti siseministeeriumi kaudu Balti kindralkubernerile, kelle ülesandeks jäi ka vastuse andmine palujaile. Kokku võttes palvekirjades esinevaid ühiseid

¹⁵³) Russkaja Starina 1886, novembri nr., lk. 362.

¹⁵⁴) Navesti talunikud — keisrile 13. XII 1865, — LKKA, tmk. 177 (1866).

¹⁵⁵) Kõpu talunikud — keisrile 15. XII 1865, — sama tmk.

¹⁵⁶) Tõnnis Noodapärä — keisrile 22. XII 1865, — sama tmk.

nõudeid leidis kindralkubeneri kantselei¹⁵⁷), et osa neist on seadusevastased (nagu talupoegadele maa kindlustamine, lahkuvaile rentnikele kahjutasu määra suurendamine, talude rendi normimine jne.), kuna osa nõutud uuendusi on juba otsustatud või algatatud (teoorjuse kaotamine keisri käsuga 1868. a. kevadeks, talurahva kogukondliku omavalitsuse ümberkorraldamine). Petersonide asjus ei pidanud kindralkuberner võimalikuks astuda mingeid samme, sest et see küsimus oli senati otsustada. Ühe sõnaga, kindralkuberner otsustas jätta palvekirjad täies ulatuses tagajärjeta.

See otsus läks kubeneri kaudu Viljandi sillakohtule teatamiseks asjaosalistele talupoegadele. Kubermanguvalitsus omalt poolt pidas tarvilikuks kogukonnaehtute kaudu talupoegi hoiatada, et kui nad veel peaksid julgema esineda selliste palvekirjadega, langevad nad raske karistuse alla¹⁵⁸). Palvekirju endid ei saadetud originaales ega koopiais kohtadele tagasi. Seda sammu põhjendas kubermanguvalitsus asjaoluga, et need kirjad sisaldavat mitmesugust laimu kohalikkude võimude ja ametiasutiste vastu, mistõttu need peaksid saadud kirjade puhul astuma samme pealekaebajate vastu.

Kindralkubeneri otsuse teatavakstegemisel Viljandi sillakohtu kaudu avaldasid talupojad oma tavalist umbusaldust ja rahuldamatust kohalikkude ametivõimude suhtes. Nad kahtlesid selle otsuse ehtsuses, nõudsid sellest ärakirja, mida neile aga ei antud. Ja hoolimata karistusega ähvardusest lubasid nad jällegi Peterburisse edasi kaevata¹⁵⁹). Kuberner lubas Viljandi sillakohtule küll anda talupoegadele kirjaliku ärakirja vastusest¹⁶⁰). Vaevalt küll aitas seegi tõsta neis usaldust kohalikkude ametiasutiste vastu.

Uued katsed 1866. a. kevadsuvel.

Osa talupoegi teostaski 1866. a. kevadsuvel oma ähvarduse, pöörduda uuesti pealinnas asuvate riigivõimude poole. 17. juunil saadab Balti kindralkuberner Liivimaa kubernerile edasi neli Peterburis talupoegade poolt esitatud palvekirja¹⁶¹). Esimene neist on Kõpu talupoegade korduv kaebus kohaliku mõisniku v. Stryk'i poolt neile osaks saanud tagakiusamiste kohta. See palvekiri oli esitatud suurväest Konstantin Nikolajevitši nimele. Teised palve-

¹⁵⁷) B. kindralkuberner — L. kubernerile 8. II 1866, nr. 157, — sama tmk.

¹⁵⁸) L. kubermanguvalitsuse otsus 11. II 1866, — sama tmk.

¹⁵⁹) Viljandi sillakohus — kuberner v. Oettingen'ile 22. IV 1866, nr. 1622, — sama tmk.

¹⁶⁰) L. kuberner — Viljandi sillakohtule 28. IV 1866, nr. 4092, — sama tmk.

¹⁶¹) B. kindralkuberner — L. kubernerile 17. VI 1866, nr. 755 ja 761. Vrd. L. kuberner — Viljandi ja Tartu sillakohtunikele 29. VI 1866, nr. 6904/05, — sama tmk.

kirjad, mis esitatud keisri nimele, on kaks Viljandi mõisa ja üks Torma talupoegadelt. Need palvekirjad, mille tekst meile küll lähemalt teadmata, näivad peale Torma oma olevat kaja tagajärjeta jäetud novembrikuu-palvekirjadele.

Samasuguse kaebuse kordamisena esineb ka Puiatu kogukonna palvekiri¹⁶²⁾, mille andis 13. juunil siseminister Valujevile Johann Lakspärk (Laksberg). Selles öeldakse otseselt, et palujad ei usu kihelkonnakohtuniku teadet, nagu oleks siseminister nende 1865. a. 26. nov. palvekirja „tühjaks arvanud“. Iseloomulikult kirjutatakse uues palvekirjas: „Et meie essiteks sedda mitte suggugi uskuda ei või, et Suur Aulik Ministri Herra meie keige allandlikuma palvede peäle nisuggust otsust teha võtnud, ja et meie teiseks sega suggugi mitte rahhul jäda ei või, et meil ühtegi ommadusse õigust mõisnikkude vasto ei olle, kes ühhes meie tallokkohhadega ka keik meie liikumata ommadust ilma kahjotassumiseta meie käest ärravõttavad“, siis kaevatakse nüüd uuesti, korraes varemini esitatud nõudeid. Selle palvekirja suhtes on teada, et selle koostamisel oli tegev ka Peeter Peterson, kuna selle vene keelde tõlkis Dankmann¹⁶³⁾. See toimus Peeter Petersoni Peterburis viibimise ajal juunikuus 1866. Peterson oli selle reisu ette võtnud mitte mingis ühenduses talupoegade palvekirjade-aktsiooniga, vaid ainult selleks, et ajada oma protsessi Liivimaa ametivõimude vastu. Ta esitas senatile nende vastu oma ebaõige vangistamise eest suurema kahjutasu-nõude¹⁶⁴⁾.

Ametivõimude suhtumine seekordsesegi talupoegade palvekirjade-aktsiooni polnud teissugune kui varemini. Puiatu kogukonna palve jäeti tagajärjeta, kuna tema esindaja Lakspärk saa-

¹⁶²⁾ Johann Lakspärgi palve Puiatu kogukonna nimel siseministrile 13. VI 1866, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866). Vrd. Puiatu vallakohtu volitus J. Lakspärgile 23. V 1866, — sama tmk.

¹⁶³⁾ Vrd. Viljandi sillakohus — L. kubernerile 7. III 1867, nr. 987, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

¹⁶⁴⁾ P. Petersoni palve senatile 10. VI 1866 (ärakiri), esitatud isiklikult sekretäri abile parun Korffile, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866). Selles palvekirjas on andmeid, mis väärivad huvi P. Petersoni biograafia seisukohalt. Üliõpilasena ei kuulunud P. P. mingisse organisatsiooni, seisis aga lähedal organiseerimatute esindusele — „Wildenvertretung'ile“, kellelt ta edaspidi lootis saada lubatud stipendiumi. Jäädes nüüd eemale Tartu ülikoolist, „mille ülemus“, nagu kaebab palvekirja esitaja, „teotes ühiselt kohalikkude aadlivõimudega, andes minu nende tagakiusamistele ilma mingi kaitseta ja seadusliku aluseta“, pidi P. P. nüüd muidugi ilma jääma ka stipendiumist. Teistes ülikoolides õppimist aga pidas P. P. endale üle jõu käivaks. Arvestades senati otsust, millega Liivimaa ametivõimude tegevus tunnustatud tema suhtes ebaõigeks, nõuab P. P. neilt kahjutasu: kaotatud toetus ülikooli 4-aastase kursuse kestel, — 600 rublat aastas, — 2400 rublat, kohtukulud ja ülalpidamine vangistuses olles (4. VIII 1864 — 27. V 1865) — 1500 rublat, kahju akadeemilise hariduskäigu katkestamise eest — 5000 rublat, — kokku 8900 rublat hõbedas. Vangistuse eest eritasu määramise jättis palvekiri senati otsustada.

deti siseministri korraldusel tagasi kodumaale, kus kohalik kuberner teda ka omapoolse ülekuulamisega vintsutas¹⁶⁵). Kõpu, Torma ja Viljandi kogukonna palvekirjade puhul pidid kohalikud ametivõimud kindralkubeneri ülesandel mõjukalt veenma talupoegi, et nad võetakse vastutusele kogu seadusliku karmusega, kui nad pärast korduvaid eitavaid vastuseid veel peaksid esinema uute kaebustega¹⁶⁶).

Sellega lõpevadki Viljandimaa talupoegade kollektiivpalvekirjade-aktsioonid, mis olid uuesti elustunud pärast A. Petersoni vanglast vabanemist 1865. a. hilissügisel. See oli otsene järellaietus 1864. a. sügise suursalvekirja esitamisele. A. Petersonile oli see uus jätk palvekirjade-liikumises osalt enesekaitse-aktsioon, millega ta taotles uusi lisamõjustusi enda kasuks jätkuvas protsessimises Liivimaa ametivõimudega, samal ajal aga selle võitluse jätkamine, mille juhiks ta oli hakanud.

Viimatimainitud palvekirjade hulgas esines ka Torma talupoegi. Ei ole võimalik kindlaks teha, kas nad esinesid kohalikul algatusel või mingis ühenduses viljandimaalaste viimaste üritustega. Kuid 1864. a. eesti talupoegade suursaatkonnaga seoses oli seegi palvekiri. Tema puhul oli agaramaid tegelasi Iisak Arro, kohalik taluperemees, kes oli viibinud ka keiserlikul audientsil 9. nov. 1864. Torma talupoegade viimasele palvekirjale sai osaks sama saatus, mis teistelegi: ta jäeti tagajärjeta ja saadeti palujaile kohaliku sillakohtu kaudu tagasi koos kindralkubeneri hoiatusega, et tulevikus selliseid palveid enam ei korrataks¹⁶⁷). Selle otsuse täitmisel sillakohtu poolt selgus aga, et mehed juba olidki esitanud uue palve¹⁶⁸). Ja edasi areneb sillakohtus sama pilt, nagu paljudes teisteski tolleaegseis kodumaa ametiasutistes, kus talupojad umbusklikult ja rahuldamatult vastu võtavad endile eba-meeldiva otsuse. Mehed märkavad, et nende palvekiri on kellegi poolt läbi kriipsutatud. Nad nõuavad kirjalikku tunnistust, kes seda on teinud, avaldavad seda oma nõudmist „täiesti sündmatul viisil“, nagu kaebab sillakohtunik. Eriti toorelt esinenud neli talupoega, nende seas ka meile juba tuntud Iisak Arro, keda sillakohtunik peab kogu aktsiooni eestvõtjaks. Ja kindralkuberner ruttab selle esinemise puhul teatama, et tal ei olevat midagi selle vastu,

¹⁶⁵) Vrd. B. kindralkuberner — L. kubernerile 19. VII 1866, nr. 924, L. kuberner — Viljandi sillakohtule 5. VIII 1866, nr. 7094, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

¹⁶⁶) B. kindralkuberner — L. kubernerile 17. VI 1866, nr. 755 ja 761, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

¹⁶⁷) B. kindralkuberner — L. kubernerile 17. VI 1866, nr. 761, — sama tmk.

¹⁶⁸) Tartu sillakohus — L. kubernerile 15. VII 1866, nr. 3444, — sama tmk.

kui mainitud neli talupoega oma sündmatu ülesastumise pärast võetakse kohtulikule vastutusele ¹⁶⁹⁾).

Peale mainitud kollektiivmärgukirjade esitati samal ajal Liivimaa eesti talupoegadelt veel rida isiklike palvekirju. Need on pärit osalt samadest raioonidest, kust esimesedki, osalt aga väljastpoolt neid alasid ¹⁷⁰⁾. Üldiselt on nad tavalised pöördumised kõrgemate ülemuste poole, kellelt aktiivsemad talupojad abi otsisid, kui kodus kõige algelisemad eluütlalpidamise alused olid kõikumale löönud. Nende sisuks on eranditult kaebused kohaliku mõisniku peale abipaluja talust välja ajamise puhul. Oma senisest talukohast oldi ilma jäänud kas selle mõisastamise või, nagu see esines enamikul juhtumel, selle müügi tõttu võõraile juurdetulnukale.

Nagu kollektiivmärgukirjad, nii jäid ka üksiktalupoegade isiklikud palvekirjad ikka ilma paluja poolt soovitud tagajärgedeta. Ja abiotsijail pidid aja jooksul aina tihenema kogemused, et ka läbitungimine kohalikkude ametivõimude tõkkeist ja otsene kontakti saavutamine riigi keskvõimudega ei anna ihaldatud tulemusi. Kuid hoolimata neist kogemustest ei kustunud ometi inimestes usk oma ainsale mõeldavale toele — riigivõimule. Ja otse imestamisväärse visadusega ja kustumatu lootusega tegid talupojad oma rahuldumata jätetud palvete puhul uusi katseid pöörduda keskvõimude poole.

Liikumise viimased järellained.

See usk ja lootus kandis kõigist äpardusist hoolimata ka A. Petersoni, kui ta 1866. a. sügisel otsustas minna isiklikult pealinna. Seekord ei kavatsenud ega organiseerinud ta enam mingeid ulatuslikumaid palvekirjade-aktsioone. Tema reisu peamiseks eesmärgiks oli hoolitseda omade ja vend Peetri protsesside eest senatis. Selleks oli ta kaasa võtnud nähtavasti ainult ära kirjad vasta-vaist kaebustest ja asjade ajamiseks volituse oma vennalt. Kõrva-

¹⁶⁹⁾ B. kindralkuberner — L. kubernerile 26. VII 1866, nr. 941, — sama tmk.

¹⁷⁰⁾ Viljandimaalt on isiklike palvekirju peale tekstis mainitute veel Jaan Mürsepp'alt Vana-Võidust — keisrile 10. II 1866; Ants Reimann'ilt Navestist — keisrile 26. I 1866 (vrd. B. kindralkuberner — L. kubernerile 13. II 1866, nr. 167); Torma lähikonnast Jüri Amer Laius-Tähkverest — keisrile 3. XII 1865 ja Mari Roose Saaremõisast siseministrile, daatum teadmata (vrd. B. kindralkuberner — L. kubernerile 15. VI 1866, nr. 722); väljastpoolt kollektiivmärgukirjade raioone Vidrik Pärj (Berg) Vastseliinast — suurvürst Konstantin Nikolajevitšile 11. V, 12. VI ja 15. IX 1866 (vrd. B. kindralkuberner — L. kubernerile 18. VI 1866, nr. 764 ja V. Pärji palve suurvürst Konstantin Nikolajevitšile 15. IX 1866); Gustav Reppan Mõnistest — keisrile, daatum teadmata (vrd. B. kindralkuberner — L. kubernerile 18. VI 1866, nr. 762); Mari Madisson, Halliku mõisast Pärnumaalt (vrd. B. kindralkuberner — L. kubernerile 6. IX 1866, nr. 1142). Kõik tsiteeritud kirjad LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

listest asjadest pidi ta veel ajama Holstre kogukonna protsessi Liivimaa kubeneri v. Oettingen'i vastu selle valla ametnikkude põhjusest tagandamise pärast¹⁷²⁾.

Kuigi A. Peterson oli politsei valvealune ja tal oli keelatud oma asukohast Holstrest lahkuda, õnnestus tal siiski saada 10. okt. Tartu renteist passi aastase maksusega. 18. oktoobril oli ta Peterburis¹⁷³⁾. Aga juba olid liikvel ka Liivimaa ametivõimud. Nähtavasti ühenduses A. Petersoni tagaotsimisega pandi juba 14. oktoobril Peterburi eesti koguduse köstri Wilhelm Beefeldt'i juures läbiotsimine toime. Petersoni ei leitud. Köstrilt viidi ära mõned paberid eesti ja saksa keeles. Vaevalt aga oli A. Peterson politseijaoskonnas 18. okt. sisse kirjutatud, kui teda uurivad ametnikud, kelle hulgas oli ka üks Riiast saadetu, olid kohe temal jälil. Järgmisel päeval toimetati läbiotsimist end. Tartu kodaniku Jegor Frilipp'i juures, kus Peterson koos oma kaaslasega Karl Kreimann'iga (Dreimann) korteris oli. Meestel oli kaasas mitmesuguseid pabereid ja kolm kirja, neist kaks J. Köler'i ja Fr. Russov'i nimele, mis politsei ära võttis. Peterson ja Kreimann jäeti esialgu vabadesse. Neilt võeti ainult allkirjad, et nad ei lahku Peterburist vastava loata. Samal päeval pandi läbiotsimine toime ka J. Köleri ja kooliõp. Th. Dankmann'i juures, kellele aga midagi kahtlast ei leitud¹⁷⁴⁾. Kahe viimase juures läbiotsimisel viibis ka Riiast Petersoni puhul erilisel pealinna komandeeritud politseiametnik Krampf.

Kogu see A. Petersoni jälgimine ja tema puhul läbiotsimiste korraldamine oli algatatud kahtlemata Liivimaa ametivõimude poolt. Ja näib, et Petersoni püüti tabada just pealinna jõudmisel, lootes leida kompromiteerivaid kaasavõetud pabereid nii tema enda kui ka kogu palvekirjade-liikumise kohta. Politilist politseid pealinnas suudeti aga nähtavasti veenda, et Peterson on hädaohtlik mässaja, kes seisab ühenduses vene revolutsionäärega¹⁷⁵⁾. Midagi eriti kompromiteerivat Petersoni juurest ei leitud. Kuid tema kui politsei valvealuse omavolilisest ilmumisest Peterburisse oli siiski küllalt, et ta peagi vahistati ja vangina saadeti Viljandisse.

¹⁷²⁾ A. Petersonil kaasas olnud ja Peterburis läbiotsimisel äravõetud paberid, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866). Sealsamas ka volitus Peeter Petersonilt 8. X 1866 ja samuti volitus Holstre kogukonna valitsuselt 8. X 1866, nr. 254.

¹⁷³⁾ A. Petersoni pass ühes politseilise registreerimismärkmega Peterburis, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

¹⁷⁴⁾ Politseilise läbiotsimise protokollid W. Beefeldti juures 14. X, A. Petersoni ja K. Kreimanni juures 19. X ja J. Köleri ning Th. Dankmanni juures 19. X 1866, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866). J. Köler oma autobiograafias (Russkaja Starina 1886, novembri nr., lk. 363) kirjutab, et läbiotsimine tema juures olnud öösi 18./19. oktoobril 1865. Siin on Köler nähtavasti aastaarvus eksinud.

¹⁷⁵⁾ Vrd. J. Köleri kõnelus läbiotsimise puhul Peterburi politseimeistriga, — Russkaja Starina 1886, novembri nr., lk. 363—364.

A. Petersoni vastu alustati uus protsess. Holstre kogukonda aga, kes oli julgenud algatada kaebuse kohaliku kubeneri peale, karistati uuesti sõjaväe majutamisega ¹⁷⁶⁾. Peeter Peterson, olles tol ajal Holstre valla kirjutaja, astus mitmeid samme, et valda sõjaväest ja venda vanglast vabastada; saatis sel puhul palvekirju Riiga kindralkubernerile ja Peterburisse riigimaade ministrile Zeljonõi'le ning suurvürst Konstantin Nikolajevits'ile. Äkki aga võttis Peetri saatus halva pöörde. Liivimaa kõrgemate võimude, tõenäoselt just kuberner v. Oettingen'i algatusel ja mõjustusel otsustas baltisaksa-sõbraline siseminister Valujev Peeter Petersoni kui seltskondlikule rahule kardetava isiku administratiivsel teel Liivimaalt välja saata. Varahommikul 23. detsembril 1866 vahistati ta sandarmite poolt Holstres ja saadeti Slobodski linna Vjatka kubermangus. Sellega lõppes jäädavalt Peeter Petersoni osa Liivimaa poliitilisel näitelaval.

Administratiivne väljasaatmine, see kõige omavolilisem valitsevaile võimudele vastumeelsete poliitiliste tegelaste kõrvaldamise viis, jäi ka Peeter Petersoni suhtes ainsaks eemaldamisteeks. Liivimaa kohtuasutiste hammas tema vastu murti senati õigeksmõistva otsusega ¹⁷⁷⁾. Sama otsus ähvardas Liivimaa ametiasutisi veel järgnevategi ebameeldivustega. Ja sama otsuse põhjal esitas ka P. Peterson 8900-rublase kahjutasu nõudmise Liivimaa ametivõimude vastu ¹⁷⁸⁾. See kõik oli küllaltki häiriv. Ja senati suhtes polnud lootustki, et tema otsusega kõigutatud Liivimaa ametiasutiste autoriteet harilikus korras jälle jalule seataks. Senati hilisem otsus ¹⁷⁹⁾ aina kinnitas neid kartusi. Selles määrati Liivimaa õuekohtu liikmeile isiklik noomitus selle eest, et nad olid teinud seadusevastase otsuse P. Petersoni ja tema kaaslaste kohta. Õuekohtule kui asutisele tehti märkus, et ta polnud küllaldaselt valvel alamate kohtuinstantside tegevuse suhtes. Samuti tehti märkus Liivimaa viitsekubernerile v. Cubbe'le, et ta oli määranud P. Petersoni pärast vabastamist senati otsusel politsei valve alla. Asjaosaliste kohtuasutiste — Liivimaa õuekohtu, Pärnu maa- ja silla-kohtu ning Pärnumaa IV jaoskonna kihelkonnakohtu — tegevust P. Petersoni loos pidi kohalik kubermanguvalitsus veel erilisel uurima ja esitama oma arvamuse selle kohta senatile. P. Petersoni nõude kahjutasu asjus jättis senat küll rahuldumata, kuid reservis talle õiguse algatada see uuesti, mil puhul pidid esitatama üksikasjalised põhjendused selle kohta.

¹⁷⁶⁾ Vt. järgneva kohta J. Lõo, Mõned andmed, lk. 11 jj.

¹⁷⁷⁾ Senati otsus 3. II 1866, nr. 273 (tõlke ära kiri), — PrnKkA, tmk. K./nr. 3871 (1868).

¹⁷⁸⁾ P. Peterson — senatile 10. VI 1866 (ära kiri), — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

¹⁷⁹⁾ Senati otsus 13. IX 1867 (tõlke ära kiri), — PrnKkA, tmk. K./nr. 3871 (1868).

Aadam Peterson mõisteti Pärnu maakohtu ja teises astmes Liivimaa õuekohtu poolt 1867. a. sügisel üheks aastaks vangiroodu. Tema kassatsioonikaebusele senatisse ei andnud käiku Liivimaa kuberner v. Oettingen ega uus, surnud Schütze asemele määratud prokurör. Alles uus kuberner F. v. Lysander, kes asendas peagi A. v. Oettingeni, andis A. Petersoni edasikaebusele käigu. Senat mõistis Petersoni õigeks ja ta vabanes Riia vanglast 4. mail 1868¹⁸⁰⁾.

Palvekirjade-liikumine Viljandimaal oli, nagu nägime, juba paar aastat enne seda vaibunud. Jäänud tagajärgedeta ja joosnud liiva, näib, nagu oleks tal pärast vendade Petersonide kõrvaldamist olnud veel vähem ajendeid taasvirgumiseks. Kuid ometi üritasid Viljandimaa talupojad ka A. Petersoni vangisoleku ajal veel ühe katse kollektiivmärgukirja esitamiseks. Selleks ilmus veebruaris 1868. a. Viljandimaalt Peterburisse kaheksaliikmeline saatkond, kes esindas 11 kogukonda¹⁸¹⁾. Neist kogukondadest oli üheksa nimel alla kirjutatud ka 1864. a. 9. nov. kollektiivmärgukirjale. Need olid: Viljandi kogukond (saadik Tõnnis Paltser), Puiatu ja Loodi (saadik Ado Piir), Sürgavere (saadik Jüri Puggu), Olustvere ja Navesti (saadik Jaak Tiss), Lõhavere (saadik Jüri Riiwaldt), Uue-Võidu (saadik Jüri Peet), Suure-Kõpu (saadik Gustav Liik). Uutena olid juurde tulnud Soosaare ja Eistvere (ühine saadik Jaan Tõnisson). Saadikud olid kõik uued mehed, kes varemini palvekirjade-aktsioones polnud esinenud.

Selle saatkonna organiseerimisest, palvekirjade koostamisest ja Peterburis esinemisest puuduvad lähemad teated. Ainult Puiatu ja Loodi esindaja A. Piiri kohta teab suuline rahvatraditsioon¹⁸²⁾, et ta läinud Peterburisse kohaliku maatarahva saadikuna jala Võru ja Pihkva kaudu, kust edasi sõitnud raudteel. Peterburis olnud saadikud korteris kellegi eesti mehe juures, puutunud kokku C. R. Jakobson'iga. Ka olid nad kontaktis J. Köler'iga, nagu selgub viimase autobiograafiast. Saatkonna märgukirja koostamine ja tõlkimine toimus kindlasti Peterburi eesti rahvasõprade kaasabil¹⁸³⁾.

Sisuliselt oli palvekiri väga lähedane eelmistele Viljandimaa märgukirjadele. Pearõhk langes selleski agrarolude käsitlemisele. Kurdeti talude kõrgete rendi- ja ostuhindade üle, mis talupoegadele peale sunnitakse. Nuriseti kvootemaa eraldamise üle, mis veel enam suurendab maapuudust, samuti ka, et talusid müüakse isikuile väljaspool talupojaseisust. Juhiti tähelepanu, et enamiku

¹⁸⁰⁾ J. L õ o, Mõned andmed, lk. 12.

¹⁸¹⁾ Kollektiivmärgukiri keisrile 15. II 1868 (ärakiri), — J. Köleri kirjakogu, EKIA.

¹⁸²⁾ A. V i h m a n n, st.-ar. Suure-Kõpust ja Viljandi kihelkonna läänepoolseist valdadest; 1926, lk. 147.

¹⁸³⁾ Märgukirjast jäi üks eksemplar ka J. Köleri kätte.

talurahvastikust moodustava maatarahva olukord halveneb eriti veel seeläbi, et raharendile siirdumise ja taludeostu arengu tõttu suurenevat ka tööpuudus, mis rõhub iseäranis maaproletariaati.

Tähtsamate uuendustena paluti märgukirjas: alandada ja normida renti kroonukogukondade määrade tasemeni (seniselt 8—10 rublalt taalri eest 2—3 rublani); korraldada talude müüki nii, et see poleks seniseile rentnikele peale sunnitud, vaid et see võiks toimuda vastavalt reaalseile ostuvõimalusile; senised pealesunnitud ostulepingud tühistada; tunnustada seniste rentnikkude tasuta omandiks talusüda ühes hoonete ja aiamaaga; üle kvootemaa määra mõisastatud talumaa ja teiste seisuste liikmeile müüdüd talud anda talupoegadele tagasi; ümber korraldada maahinne ja parandada popside olukorda. Peale nende puhtagraarse sisuga nõuete paluti veel: lubada uute üldkohtunikkude valimisest osa võtta ka talupoegadel; ametiasutistest välja anda mõisnikkude vastulaused talupoegade kaebustele ning palvetele; ja lõppeks anda kaitset talupoegade esindajaile pöördumistel kõrgemate võimude poole.

Nagu J. Köler mäletab, olnud viimatimainitud üritus ka viimne suurem eesti talupoegade saatkond Peterburisse Aleksander II valitsuse ajal¹⁸⁴⁾. See näib ka tõesti nii olevat. Üsikutel pöördumisi riigi keskvõimude poole, nii kogukondade kui isikute poolt, oli muidugi hiljemini. Oli ka katseid organiseerida kollektiivseid esinemisi, kuid ilma suuremate tagajärgedeta¹⁸⁵⁾.

Viljandimaa kui eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonide keskuse ja siit algatatud liikumisest haaratud üksikute Pärnu- ja Tartumaa kogukondade kõrval tuleb märkida 1867. aastast mõnevõrra sarnaseid kollektiivseid esinemisi ka Võrumaalt. Siit on teada viis ühe ja sama kuupäevaga — 28. jaanuariga 1867 — dateeritud palvekirja suurvürst Konstantin Nikolajevitš'ile¹⁸⁶⁾. Need pole mingid suuremate hulkade nimel esitatud kollektiivmärgukirjad, vaid üksikute talupoegade eripalved, milles otsitakse abi ühe ja sama häda puhul, kuid iga paluja individuaalselt seisukohalt. Neid ühendavad ühise kollektiivse aktsiooni avalduseks ühe ja sama koostaja käsi, neile märgitud ühine daatum ja teataval mää-

¹⁸⁴⁾ Russkaja Starina 1886, novembri nr., lk. 362.

¹⁸⁵⁾ Üks laiaulatuselisem oli 1873. a. alul. Vt. BKkA, V jaosk. tmk. nr. 106 (1873). Viljandi- ja Tartumaal organiseeriti üksikute üritlikumate meeste poolt koosolekuid ja korjati allkirju palvekirjale, mis pidi saadetama keisrile. Muuseas opereeriti ka üleskutsetega, mis kandsid allkirja: „Peterburi Ahukaard Tankmann“. Huvitav pisiasi, mis näitab kooliõp. Th. Dankmanni populaarsust Viljandimaa talupoegade keskel veel 70-ndail aastail.

¹⁸⁶⁾ Väimela talupojad Jaan Rikkand, Jüri Väisveer ja Hindrik Rikkand, Pindi talupojad ühispalvekirjaga Jüri Lätte, Peetre Häärmän ja Mikk Rikkas ning Kooraste talupoeg Mihkel Sik — suurvürst Konstantin Nikolajevitš'ile 28. I 1867, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

ral ka ühine adressaat — suurvürst Konstantin Nikolajevitš, kelle nimele muide Viljandimaalt lähtunud palvekirjade-aktsioones pööruti ainult paaril üksikul korral.

Need viis palvekirja — kolm eripalvet Väimela talupoegadelt Põlva kihelkonnast, üks Pindi kolme talupoja nimel esitatud Rõuge kihelkonnast ja üks Koorastest Kanepi kihelkonnast — on eranditult kaebused kohalikkude mõisnikkude peale, kes on lasknud palujad nende senistest taludest välja ajada, müües need võõrastele talupoegadele. Väimelast pärit palujad on käinud kümneid kordi abi otsimas, teinud seda raugemata visadusega, kuid ikka tagajärjeta¹⁸⁷⁾. Ja kui mitte muu, siis vähemalt see protsessimine on meestele selgeks teinud, et kohalikelt mõisnikkude klassikohtuilt pole neil midagi loota. Sellist silmade selgumist märgitakse ühes palvekirjas¹⁸⁸⁾: „Ent kikkim Meije kohtin Istup perrisher Kohto Mõismissel Kohto Herrä hääl käel, kohto lavva man Toli pääl, Selle ei Mõisteda vaeselle Tallomehhele Middaki“. Selles kogenud, pöörduvadki mehed nüüd Vene suurvürsti poole, paludes abi, et äravõetud kohad neile taastataks. Muidugi jäi seegi tagajärjeta. Endiste peremeeste väljaajamine ning nende kohtade müük uutele osutus paberil igapidi „seaduspäraseks“¹⁸⁹⁾.

See Võrumaa talupoegade palvekirjade-aktsioon ei näi olevat mingis otseses ühenduses viljandimaalaste selletaoliste üritustega. Muidugi pole võimata, et kaudsed kuuldused ja võimalikud kokkupuuted viljandimaalastega ei jäänud mõjuta. Ka Peterburi eesti patriootide abistavat kätt pole neis primitiivse sõnastusega ja Võru murdes kirjutatud palvekirjades ning nende konarlikes venekeelsetes tõlkeis märgata.

Oma tekkelt on need üheaegsed palvekirjad mingis kindlas ühenduses Vastseliina talupoja Vidrik Pärgi ühe varem iniesitatud sisult ja sõnastuselt analoogilise palvekirjaga. Pärgi enda kohta on teada, et ta oli peale 1860. aastat elanud mõnda aega Pihkva kubermangus, kust tulnud tagasi kodukogukonda, Vastseliina kõrtsi rentnikuks. Aprillikuus 1866 ilmunud ta oma endisesse tallu, mis juba 1860. a. tema isa käest ära võetud, ja asunud sinna elama. Kaks korda oli ta talu uue omaniku poolt välja aetud ja

¹⁸⁷⁾ Nagu vastavais palvekirjades avaldatud kokkuvõttest nähtub, on Väimela talupoegadest käinud oma talukoha tagasisaamiseks Jaan Rikkand 15 korda kihelkonnakohtus, 10 korda Tartu kreisikohtus, 4 korda Riias õuekohtus, 2 korda kuberneris juures, Jüri Väisveer 30 korda kihelkonnakohtus, 18 korda Tartu kreisikohtus, 2 korda õuekohtus, Hindrik Rikkand 12 korda kihelkonnakohtus, 3 korda Tartu kreisikohtus, 1 kord Riias õuekohtus.

¹⁸⁸⁾ Hindrik Rikkand — suurvürst Konstantin Nikolajevitšile 28. I 1867, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

¹⁸⁹⁾ Vrd. Tartumaa V jaoskonna kihelkonnakohtunik — kub. v. Oettingenile 16. V 1867, nr. 648, — sama tmk.

omavoli eest ka kihelkonnakohtu poolt karistatud¹⁹⁰). Sel puhul käis Pärg esimest korda 11. mail ja teist korda 12. juunil Peterburis ja 12. juulil Riias kindralkubernerite juures abi otsimas. Seda mitte saanud, pöördus ta 15. sept. s. a. palvekirjaga suurvürst Konstantin Nikolajevitši poole¹⁹¹). Pärg jätkas ka hiljemini oma protsessi¹⁹²). Tema palvekiri 15. sept. 1866. a. aga sai mingil meile teadmata teel otseseks eeskujuks neile võrumaalaste palvekirjadele, mis kuupäevatud 28. jaanuariga 1867.

Nagu nägime, olid kollektiivsed palvekirjade-aktsioonid pärast 1864. a. oma rõhuvamas osas selle aasta suursaatkonna otsene järellainetus või nõrgemad perifeersed tekitused, abitaotlused üksikute talupoegade poolt. Järgnev järellainetus ei toonud liikumisse enam midagi uut, ei organisatsiooniliselt ega ideestikult.

(Järgneb.)

Hans Kruus.

Kirjanduslik ülevaade.

Eduard Visnapuu: **Südame veski**. Luuletusi. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1934. 80 lk. Hind 2 kr. 80 s.

Juba aastate eest avaldas Eduard Visnapuu „Loomingus“ paar-kolm lehekülge värse, mis tol ajal paistsid silma oma püüdlikut silutud vormiga, heliseva keelega ja piinlikult puhtate riimidega. Stroofovormides oli märgata teatavat püüdu uudsuse poole, ja meeoleolu pehmus oli sümpaatne, ning sellele andis erilise varjundi rahvapäraseks häälestatud keel. Ka hiljemini näib autor kõrvalisemates ajakirjades esinenud olevat värssidega. Praegu toob ta publiku ette terve vihu luuletisi.

Juba pealkiri „Südame veski“ annab teatava kujutluse raamatu üldlaadist. Nagu enamasti autori luuletajast vennal Henrik Visnapuulgi, on ka temal ülekaalus lüüriilise õrnuse ja laulvuse taotlus. „Süda“ on tavalisest sagedamini esinev sõna, armastuslauludes valitseb hell toon, marutsevaid värse on, kuid nad ei mõju maruna, vaid konstruktsioonina („Mürgine mõte“) ega suuda palju mõjustada kogust saadavat minoorset üldmuljet. Äkilise vaimust vaevatu tormi-ile leiame küll Henrik, kuid mitte Eduard Visnapuul. Viimase kunst suudab neid ainult simuleerida. Kuid see ei ole iseendast saatuslik puudus. Hoopis tähtsam on, kas ta saavutab midagi oma loomupärasel alal.

Mõnda luuletist lugedes kaldud ütlema, et saavutab. „Tuul ja laps“ näiteks oma mängleva, liikuva, kuid kindla rütmiga, oma huvitavate liht- ja kombinatsioonriimidega, oma rahvalaulu-meenutava sõnadevalikuga on omamoodi tagasihoidlikuks, kuid ehtsaks rikastuseks meie laululuulele. Kiigetakti annab hästi edasi onomatopoeetilist elementi Henrik Visnapuu moodi toonitav „Kiigelaul“. „Põud“ oma täpsalt ehitatud ning läbiviidud

¹⁹⁰) L. kuberner — B. kindralkubernerile 27. VIII 1866, nr. 7697, — sama tmk.

¹⁹¹) Vidrik Pärg (Berg) — suurvürst Konstantin Nikolajevitšile 15. IX 1866, — sama tmk.

¹⁹²) Pärge asjas on kindralkubernerite kantseleis moodustatud eritoimik, — BKKA, V jaosk. tmk. nr. 198a (1866). Puudub ERKA-s.

meloodiaga sisendab hästi põua nərbuse ja monotoonsuse meeoleolu ning kasustab huvitavalt monosüllaabiliste pikaväteliste sõnade rütmilist väärtust;

Närb leht, närb kõrs,
närb süda, kui sööb taud,
kas täis ju võrs:
maa koliatõve haud.
Usk katk, usk nälg,
usk surm, usk januhukk.
Maa põuajälj
ja elu — suitsev tukk.

Pikk tiitelpoemegi sisaldab üksikuid vaikselt-sugestiivseid kohti, näiteks alapealkirja all „Ei kärsi veel“, kuigi rütm äraandlikult sarnaneb Henrik Visnapuu mõne tüüpilisema pala rütmiga. Mõned lihtsad, kuid konkreetseks loodusdetailid, mõned intiimsed sõnad ja riimid tekitavad soojalt-koduse eelvuse.

Eespoolmainituga ei piirdu selle raamatu voorused. Võrdlemisi sagedasti hakkab autoril keel voolama ja sujuma ning saavutab lürismi. Lähistikku on musikaalne element märksa tugevam visuaalsest või mõttelisest. Sõnavara on hea, tundliku vaistuga valitud, kuid nägemus kipub enamasti hajuma rütmi ja riimi kasuks. Palju on abstraktsust, mille põhjuseks näib vähem olevat mõtte subtiilsus kui püüe korrektselt riimida; samal viisil näib seletatav mõnigi pilte kuhjav koht, kus pakutava liigrohkus teeb mulje ebamääraseks. Konstrueerituna mõjub näiteks järgmine stroof, mida pean selle kogu üldtaseme kohta esindavaks:

Kustuv südamekelle
otsib halastust tundmatuult pesikus.
Kuhu te jätsite tolle
pilvini kaikuva laulude lätte!
Aknal ja esikus
silmad saadavad palveid me kätte.

Väga väsitav on samade, sageli õige kunstlikkude ja kistud stroofovormide halastamatu kordamine läbi pikkade luuletiste. Eduard Visnapuu inspiratsioon ütleb talle kahjuks väga harva, millal on aeg peatuda. Ta meeoleolude kandejõud ei talu ulatuslikumat vormi, kuid talle ei piisa nähtavasti lühemast, vaid ta katsub liiga sageli oma üsna tunnustatavat riimimis- ja instrumentatsioonioskust näidata nii kaua, kui jõud kannab. Pooldan isiklikult puhast riimi, aga kui sellele nii fanaatilisel, nagu selles raamatus, ohvriks tuua värskus ja elavus ning nii kergesti leppida sääraسته kulunud riimipaaridega nagu „sund — tund“, „teele — meele“, „väike — päike“, siis peab kogutulemus mõnigi kord mõjuma tüütavalt. Pealegi ei ole E. Visnapuul võimet vanadele riimidele elu sisse puhuda, näiteks neile üllatavate tähenduslikkude funktsioonide andmisega. Tõsi küll, tal ei puudu oskus leida uudisriime — vahel ta koguni külvab nendega üle —, kuid oleks soovitatav riimsõnu vähem sagedasti tarvitada samas grammatilises funktsioonis: nominatiiv + nominatiiv, partitiiv + partitiiv, verbi preesens + verbi preesens (väsitavaks muutub selle tõttu näiteks „Jõulupuu“).

E. Visnapuu tehnikal oli sellepärast põhjust pikemalt peatuda, et ta sellele ilmsesti on pühendanud palju vaeva. Õieti on see tema luuleteoste olulisim külg. Tal puudub spontaanne talent „jumala armust“, tal pole kuigi palju huvitavaid elamusi, ja kui teda lugeda, siis peamiselt selle nikerdava hoole pärast, millega ta käsitleb eesti keelt.

Ants Oras.

Agnes Taar: Kes on süüdi? Drama 4 vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1934. 72 lk. Hind 1 kr. 80 s.

Lastenäidendeid ja kergeid rahvatükke kirjutanud Agnes Taar seab end oma uues töös „Kes on süüdi?“ senisest hoopis tähtsamate, ühtlasi aga

ka raskemate ülesannete ette. Seekord ei taha ta enam lõbustada lapsi ega ajaviiteks jagada õpetust primitiivsemale publikule, vaid püüab lahendada üsna keerulisi psühholoogilisi probleeme.

Draamas „Kes on süüdi?“ hargneb tegevus noorte abiellumisest, keeleldise arusaamise järgi näivad olevat kõik eeldused kestvaks õnneks: vastastikune armastus, tervis, haridus, paljutöötav töö, varandus jne. Kuid edaspidises tegevuskäigus pole õnnel vastu ootusi siiski kuigi kauaks püsi, sest noori ei lasta elada normaalsete seaduste järgi käivat omaette elu, vaid nende saatus seotakse lähedalt inimeste saatusega, kelle suhtes pole normaalset seadused maksvad. Seksuaalselt patoloogiline ämm oma haigele natuurile vastavate eriseadustega tungib noorte vahele, sellest tekib draamatiline võitlus, mis lõpeb noorte õnne täieliku hävitamisega.

Konfliktid tervete ja haigete naturide vahel võivad sisaldada rohkesti psühholoogiliselt erakordset ja huvitavat, seejuures ka sügavalt-traagilist, kui aga vaatleja püüab aru saada nii ühest kui teisest võitlevast poolest, kui ta mõistab, et haige talitab jõudude tõukel, mida muuta pole tema võimuses. Kui valuliselt võib üles kerkida neil puhkudel küsimus: „kes on süüdi?“, seda on muuseas võidud meilgi näha äärmises teravuses Theodor Dreiser'i teoses „The Hand of the Potter“, mida Riia vene teater ette kandis Tartus ja Tallinnas mitte väga palju aega tagasi nime all „Savi pottsepa käes“.

Sellist põrutavat traagilisusetunnet, aga ühtlasi ka heldimust ja kaasatunnet, millist äratas mainitud Dreiser'i teos, A. Taari „Kes on süüdi?“ ei põhjusta. Ei põhjusta sellepärast, et Agnes Taaril on probleemiks „kes on süüdi?“ peaaegu ainult pealkirjas, mitte enam niivõrt sisus. Sisus on talle selge, et kõiges on süüdi kurjuse kehastis ämm, süüdi oma hukkamõistetava armastusega poja vastu ja muude sellest armastusest sõltuvate sammudega. Aga kui me hullumeelset süüdistame selles, et ta lõhub mööblit, et ta peab end tänaval ebaviisakalt üles, et ta loogiliselt ei mõtle — siis saame sellest vaevalt draama, ennemini küll komöödia. Ka patoloogilise isiku vaatlusel tuleb lähtuda isikus endas antud eeldustest, tuleb mõista teda temasse kätketud erilise seadusepärasuse alusel, olgugi et selle tavalisest kõrvale põikuva seadusepärasuse loomisel Looja käsi on väärtanud. A. Taar pole seda aga teinud ja sellepärast on saanud draama „Kes on süüdi?“ asemel jant „Oh need ämmad!“.

Aga A. Taar pole saamatuvõitu mitte ainult suuremat küpsust nõudvate psühholoogiliste probleemide arendamises, vaid ta on ka veel liiga kinni oma endise näidendilaadi tehnilistes võtetes, et head draamat kirjutada. Laste- ja rahvatükkides, millesse vaatlejadki enamasti suhtuvad kui „mängusse“, ei ole psühholoogiline ja realistlik usutavus hädapärast nõutav, ja seda vabadust A. Taar oma! ajal rohkesti kasustaski. Kuid draamasse poleks ta siiski tohtinud üle kanda nukumängu ühes tõsielul ignoreerivate võimatustega. Must-valge tüüpide jaotus jäägu ikkagi ainult lastenäidendite privileegiumiks. Ja selline ebarealistlik vormitüüpe-lõunasöök, mis sünnib paari lähedase repliigi kestel, jäägu ka vaid rahvatükkide piiridesse. Kui aga talust välja aetud minia voorusi tahetakse sellega tõsta, et väline kord majas tehakse temast olenevaks, et see lastakse hoopis käest ära tema lahkumisel, ning unustatakse, et enne minia majjatulekutki seal oli valitsenud eeskujulik kord — siis sellised vastuoksused ei kõlba isegi lastenäidendisse, draamast hoopis kõnelemata.

Täiesti erilise küsimuse moodustab A. Taari kalduvus parajal ja mitteparajal (enamasti mitteparajal) paigal esile tõsta asja erootilisest küljest. Mingi halb saatus on juhtinud autori juba esimeses vaatuses magamistuppa ja see asjaolu soodustab veel eriti tegelaste kujutluse keerlemist ümber voodite. Teose probleemiasetus ja sündmustikukäik ei tee seda kõike tingimata vajaliseks, mingit omaette väärtust kogu pikantsus ka ei paku ja sellepärast oleks olnud küll kõige parem publikut sellest vabastada.

Nii pole siis Agnes Taar oma uue teosega jõudnud mitte mingisuguste erilisel mainitavate väärtusteni, küll osutab ta aga tervitamisväärselt tahet loobuda ajaviitekirjandusest ja siirduda kirjanduslikult kaaluvamate ülesannete juurde.

Oskar Urgart.

Arno Raag: Teine noorus. Romaan. Eesti Kirjastuse Ühisuse „Postimees“ kirjastus Tartus 1934. 351 lk. Hind 3 kr.

„Teine noorus“ on A. Raagil arvult viies ilukirjanduslik teos ja kolmas romaan, mis moodustab noore autori kohta, kes pealegi seotud elukutselise tööga, võrdlemisi pretensioonika arvu. Selles mõttes peaks ootama teoselt juba teatud küpsust ja kirjandusliku uustulnuka vigade puudumist.

Kõnealuse romaani süžeeks on ühe seikluslustilise naise armuavantsüürid, mis lõpevad pettumuste ja luhtaläinud lootustega. Teose probleemi (kui seda üldse saab nimetada probleemiks!) aga lahendab autor sel teel, et püüab tõendada, kuidas ka ühe „kiindumus-puhtelise hinge“ (autori sõnastus! V.) alateadlikkude tungide ja meeleliste instinktide järgimine viib naise elu ummikusse. Toodust järgneb, et raamatu ideestik ja probleemi lahenduses pole küll midagi uut, küll oleks aga sellest piisanud romaani ülesehitamiseks. Kahjuks pole aga autor suutnud vältida paljusid puudusi.

Juba sündmustikus on mõndagi ebausutavat ja psühholoogiliselt vähe põhjendatud. Nii tundub täiesti uskumatuna, et niisugune vana kooli kaupmehetüübi esindaja, nagu siin autor meile tutvustab koloniaalkaupmees Semmel'it, kaotab joodud „karahve“ viina ja hädavaevalt tuttava noore naise ligiduse tõttu ennast sedavõrt, et annab naisele kergel käel „kindlustuseks“ kahetuhanda-kroonise vekli. Samuti otsime kõnealusest raamatust asjatult psühholoogilist põhjendust tõsiasjale, kuidas niisama kokkuhoidlik ja piinlikult ettevaatlik kaupmees, kes juba varemalt on enda juurest eemaldanud seadusliku naise, võtab enda juurde ja teeb oma kodumajapidamise juhiks üle öö tuttavaks saanud naise maalt, kellel pealegi laps järel. Sellelaadilisi ebausutavusi on raamatus terve rida.

Jätab soovida ka tegelaste kujutamisoskus. Autor laseb tihti neid väljendada mõtteid ja meeleolusid, mis rohkem iseloomustavad küll autori mõtete ja meeleolude skaalat kui asjaomast ühiskondlikku ja kultuurilist miljööd. Peategelane Velda kõneleb „sentelmannist“ (lk. 22), „naistest kui viru-varestest“ (lk. 34), „sutikesest hiljaksjäämisest“ (lk. 67), „kaupmehe perutamisesest“ (lk. 85), „ringi pummeldatud ööde mürtsust ja särtsust“ (lk. 251). Sealsamas targutab ta „seltskondlikust heatoonist“, unistab armastusest kui „haprast õnne-unelmast“ (lk. 9), kui „valulevast siselõõgusest“ (lk. 11) ja pöördub oma kodanlise mehe Hinno poole järgmise operetliku lausega: „ma ei salga sulle, et olen naine tugeva kire ja kiindumusega, ja sellepärast pean avameelselt tunnistama, et meie kooselu haritipud on läbi“ jne. (lk. 41). Sama naine, kes kardab „kaupmehe perutamist“, „kustutab oma elukroonikast Heino“ (lk. 77), jõuab oma elamustes välja „üksluisete päevade hall-igavast ja nukrusinõretavast ahelast“ (lk. 94), loeb välja „tugevat näävumist“ (lk. 135) jne.

Sama lugu on ka kaupmehe kujutamises. See on omaette mehine ja lihtsameelne mees, kes kõneleb „masuurikatest“ (lk. 59), saadab kõrtsi orkestrandid „koera hanna alla“ (lk. 74), räägib sellest, kuidas ta „läkitas naisele paar tulist vastu kõrvu“ jne. Samas aga paneb autor mehele järgmise targutuse suhu: „ajaloos on väga palju niisuguseid juhtumeid“ (lk. 71) jne.

Lagenõmme peremees Hinno, kes oma praktilise teo-inimese faibuga on suutnud lahendada isalt päritud, üle jõu käivad võla-vahekorrad, pannakse autori poolt kõnelema kui mage-magusa opereti kangelane (lk. 347): „see olgu mu elutöö viimne vaatus“ jne.

Toodud näited moodustavad ainult osa raamatus esinevast sõnastus-
lõkkude ebakohasuste sarjast. Seejuures kubiseb raamat iga sorti kulunud
fraasidest nagu „murepilved“, „elulaevad“, „pettumuskarid“, „kirepuhan-
gud“, „ajaaahelad“, „võlude karikad“, „ihaldusahelad“, „suudlusahelad“ jne.

Mis aga teoses kõige segavamalt mõjub, on mingi omapäraselt roman-
tiline sisuline ja ideeline rakendus, kus autor mingi silitava hellitusega suh-
tub oma peategelase erootilistesse meeleolutsemistesse ja seikadesse. See
on, mis teeb selle realismisse suunatud raamatu lugemise kohati raskeks.
Igatahes nõuab jõupingutust mõni lehekülj läbi lugeda, näit. lk. 234, mis
lõpeb järgmise „meeleoluka“ akordiga: „Viiuli nukrad helid selle nimetu
surutundega sulavad ühiseks võitmatuks ihalduslauluks, võitmatuks iha-
dusahelaks.“ „Ja kui Veeriste lõpetab, sõnalausumata vajub Velda ta sülle,
põimides oma käed ümber ta kaela ja surudes ta huulile kirgliku suudluste-
ahela.“

Need puudused maha arvatud, on raamatus siiski elulisi tähelepanu-
kuid, mis tõendavad, et autoril ei puudu üksikute elunähtuste esiletõstmis-
eks kirjanikusilma ja teatavat kujundamisvõimet. Millest aga suur puudus
näib olevat — on süvenemine ainesse, tegelaste hingeellu ja vastavasse
ühiskondlik-kultuurilisse miljöösse.

Juhan Viigant.

Värsse ja mälestusi Antslast.

Meie rahva tulevik. I anne. J. M. Teder'ite kirjastus Antslas 1933.
62 lk. Hind 25 s.

Meie rahva tulevik. II anne. Sama kirjastus 1933. 79 lk. Hind 25 s.
M. Teder: **Mälestused ja muljed elust.** Autori kirjastus Antslas
1933. 107 lk. Hind 50 s.

Aasta jooksul ilmub Eestis mitmeidki raamatuid, mis tulevad ilmale
autori kirjastusel autori sisimast tarbest, ilmuda raamatuga rahva ette,
et avalikustada omast meelest tähtsaid ideid, kuigi tulemusena selgub, et
peaaegu keegi pole sellest läkitusest huvitatud. Loendatud 3 raamatut on
sellistest üsna drastiline näide.

„Meie rahva tulevik“, mille möödunud aegadest pärit kaanel
pole autorit märgitud, kuid mille autoriks osutuvad Jaan ja Mart Teder,
on õpetused ja mõttemõlgutused eesti rahvale. Eesti rahvale seepärast,
et tema poole pöörduakse. Õpetused ja mõttemõlgutused ise on kitsalt
isiklikud ja umbes seda laadi, nagu kuulduv rääkivat siin-seal mõnda
umbesilmaringilist, kuid õpetuseagarat meest. Enese juhuliste tähelepa-
nekute, ajalehtede märkuste ja teiste juhulise jutu järgi langetatakse pik-
kalt-laialt, kordumistega ja kõrvalekaldumistega otsus riigi asjade, rahva
kõlbla elu allakäimise, maa ja linna vahekordade, töötahte mandumise, koo-
lide viljatuse või koguni umbrohulisuse jne. üle, üldistades oma arvamuse
kategoriliseks ainuõigeks hinnanguks kõige kohta. Seejuures muidugi
prohvetlik olla tahtvaid juhatusi tulevikuks.

Katkendlik-korduv ja juhulisalgeline „mõttesügavus“ on reastatud
vigurdamatult vemmälvärssidesse, riimides kogu 2 ande ulatuses ikka
paarikaupa ridu ja veeretades rütmi püsivusega üle kivide ja kändude.
Värsitehniliselt üsna tüüpilised on järgmised paremate hulka kuuluvad
read I ande algusest:

Küll näevad Jaan ja Kosta nüüd vaeva
Ehk saaks veel päästa riigilaeva
Ei liugle laev meil vabas meres,
Vaid istub liivakünka peres.

„Mälestused ja muljed elust“ sisaldab eelmiste kogude
üle autori elukäigu. M. Teder olevat oma mälestused kirja pannud

aja rohkuse tõttu. Tõeline põhjus näib peituvat selles, et autori elu on olnud mitmekesine, vaevane, lõpuks omast meelest saavutustüüsi, ja ka selles, et elutarkust on ka jagada, mida puhtamal kujul tehaksegi paarikümne lk. ulatuses. Autor on aastakümnete kestes püüdnud head teha ligimestele, miks siis mitte pakkuda rahvale seda kõige olulisemat — anda õpetust oma veidra elu põhjal?

Raamatul on kahtlemata üks voorus: autor on erakordselt avameelne ja puhtsüdamlik. Seepärast suudab ta pakkuda kuigi väikese, ometi omal arvel inimliku dokumendi. See on kohati tähelepandav ja mitte analoogiateta laiemas rahvamas. See on kohati tähelepandav ja mitte analoogiateta laiemas rahvamas.

Mälestuste kindlama väärtuse aga moodustavad tavaliselt, kuivõrt nad suudavad lülitada kultuurilooliselt tähtsa ainesega. See puudub M. Tedrel. Ta on küll palju ringi käinud Venemaal, mitmekesist läbi elanud, kuid kõik on juhuslik ja poolik, kõike on ta näinud läbi kitsapiirilise huviala, pole saanud ühendada väikesi tähelepanekuid üldisema ja tähtsamaga, vaid on neidki oma tähelepanekuid virildanud kitsa mõistmisingi valguses.

Kes inimliku dokumendina ei põlga arvestada ka sisu- ja vormivaheseid, kuid ometi otsemeelsid enesepaljastusi vähejõulisest sulest, seda võiksid need raamatud huvitada. Pilkehimuline võiks seda jutustada üsna lõbusalt tuttavaile. Igal juhul olgu need raamatukesed mainitud kui hääl rahvast, mis oma laadilt pole ainus, ja näide kirjandusest, millest avalikult ei tehta juttu, kuid mis siiski on olemas ja siinseal kordub.

D. Palgi.

Karl Mihkla: Eesti kirjanduse ülevaade III. Tööraamat gümnaasiumi viimasele klassile. Esimene vihik. K.-ü. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1934. 251 lk. Hind 2 kr.

Käesolevad read ei taha seda teost vaadelda valjult teadusliku kriitika seisukohast. Me ei küsi siis näiteks, kas moodsa soome kirjandusteadlase Anttila kõrval otstarbekohasemaks välismaiseks lähtekohaliseks autoriteediks oli just Mahrholz, sest lõppeks viivad Rooma enam-vähem kõik teed, ka spekulatiiv-kirjandusteoreetilised. Samal põhjusel pole me valjud ka mõnede allikaliste ebatäpsuste ja laitmatuste suhtes. Ei peatu me ka muude seda laadi kõrvalise tähtsusega vaieldavil väiteil, nagu näit. lk. 212, kus võiks küsida, kas on põhjust nimetada G. Suits'u eriomaseks neologismiks sõna soovunistus, mis pole ju midagi muud kui psühhoanalüütilise kooli kaudu tuttavaks saanud Wunschtraum, mille tõlkimiseks pole vaja kellelegi erilist patenti. Parandada tuleb küll silma puutunud eksimus, näiliselt trükiviga, mis Walt Whitman'i väidab sündinuks 1859. ja mitte 1819. aastal (lk. 13).

Käesolev kirjutis püüab Mihkla raamatut kui kooliraamatut hinnata enam praktilisest seisukohast, kuivõrra ta väärrib tunnustust õppevahendina.

Raamatu sisuks on Noor-Eesti kultuurilis-kunstilise liikumise olemuse ja taotluste valgustamine ning selle liikumise kaudu meilgi omal ajal mõjule tõusnud uusromantilise kirjandusvoolu üksikasjalisem käsitus. Alguses antakse ülevaade uusromantismi mõistest ja tema kujunemisest väliskirjanduses. Siis siirdub autor Noor-Eesti ajastusse, näidates lähemalt selle liikumise nii väliseid kui sisemisi ajasid. Raamatu lõviosa on pühendatud meie uusromantilisile lüürikuile Suits'ule, Rিদala'le, Enno'le ja prosaistidest Tuglas'ele. Lõpuks on stilistika ülevaade Bernhard Söödi sulest.

Et uusromantismi mõiste on üsna mitmepalgeline ning avar, siis on otstarbekas, et selle voolu kohta on toodud tähtsamaid juht mõtteid maailmakirjandusest. See teoreetiline osa oleks võinud olla pikemgi, sest praegusel skemaatilisel konspektil on puuduseks tema nimede rohkus, mil-

lest kasu on küll kirjanduse tundjale, kuid vähe abi keskmisele kirjandusliiklute eriharrastusteta koolinoorele. Selle osa kokkusuurutuse juures on vist üleliigsed ja selgust häirivad isegi säärased detailid, et: „Uusromantismi alglatteks peetakse Venet ja Skandinaaviat...“ (lk. 8); „Laiemas mõttes arvatakse uusromantilise voolu esisadeks Wagner'it ja Nietzsche't“ (lk. 9); „Uusromantismi kodumaaks on Prantsusmaa, kus vool kujunes ühtlaseks kooliks“ (lk. 11). Arvan, et kooliraamatus oleks sest viimasest väitest piisanud ja selles osas oleks soovitatav olnud veidi pikemgi süvenemisega peatumine.

Kirjanduse ajalises käsitluses liigub Mihkla „Eesti kirjanduse ülevaade“ III eesti lüürika täisea piirkonnas, kus kirjanduse arenemisejärgu jälgija esmakordselt kuulab reservatsioonideta kõneldavat ka juba meie kunstiküpsest ning vormitäiuslikust värssluulest, ilma et seekord oleks vaja toonitada kõiki neid vabandavaid ja pehmendavaid asjaolusid, millega õpilased eesti värssi kujunemisloo käsitlusel on pidanud harjuma kogu pika tee jooksul Kr. J. Peterson'ist Juhan Liiv'ini.

Autor on raamatu koostamisel, eriti mis puutub Noor-Eestisse, kaustanud õige ohtrasti olemasolevat materjali; selle poolest jätab teos soolide mulje ning on sisult mitmeti õige huvitav. Põhjalikkust ning ülevaltlikkust osutab raamat nii ajalooliselt kui luuleloomingut esteetiliselt hindavas osas. Seejuures ei tarvitse Mihkla fikseeritud seisukohad alati olla absoluutsed ning vaieldamatud. Sel puhul võibki tekkida küsimus, kas selline tööraamat ei piira liialt õpilase isetegevust ja takista tema iseseisvat mõttetööd. Vastus küsimusele sõltub täiesti meetodist, kuidas kirjandust käsitella. Uuemal ajal on maksmas nn. elamusprintsipi, mis lähutab teosest endast. Õpilasele on võimaldatud kirjandustunnis avaldada oma isiklike vaateid ja seisukohti. Mõninga harjumise tagajärjel kasutatakse seda õigust väga elavalt. Alles hiljemini tuleb vaieldavas küsimuses võrdlemisele ka raamatus fikseeritud arvamus, mis aga alati ei tarvitse olla siduv. Nii tihtigi puruneb vana väide: kiri ei valeta, kui klass avaldab küllaldasel määral aktiivsust ja iseseisvust. Nõnda on uuemal ajal kirjandusloolise käsiraamatu peamiseks ülesandeks õieti võimaldada oma aine kujunemiskäigust pidev-süsteemataalist ülevaadet. Ka annab raamat vaieldavais küsimusis vähemalt fikseeritud seisukohagi neile, kel pole isiklikku arvamust ja kes trükitud autoriteedi puudusel üldse jääksid ilma ühegi seisukohata. Lõppeks annab raamat parimini ka selle ainelise materjali, mida õpilane peab teadma ja mida tal peab olema võimalus ikka jälle korrata. Muidu aga jätaavad nii kirjandusõpetaja kui ka õpilane uuemal ajal endale kirjandusliku teose käsitlusel laialdase „kultuurautonoomia“, kõigist autoriteetidest hoolimata. Vastasel korral ei saakski juttu olla elamusprintsipi rakendusest kirjanduse õpetamisel.

Mihkla käesoleva raamatu üheks sümpaatlikuks jooneks on see tunustav toon, mida autor ei keela kogu Noor-Eesti omaaegsele kultuurilisele liikumisele. Väga äratavalt ning mõtlemapanevalt peaks meie aja kooliõpilasesse mõjuma lähem tutvumine selle paljulugenedu koolinoorte vaimsest jõulise, ideelise rühmitisega, mille kandvamad liikmed 30 aasta eest, kuigi dekadentideks mõnitatuina teostasid eesti teise ärkamise, nimelt meie tõsiharitlaskonna ärkamise. Võib loota, et tänapäeva õppiv noorsugu, üle koormatud alalõpmatute spordimängude ja -võistlustega, ikka jälle uute tantsukursuste ja palju muu säherdusega, olusuhete mõninga võrdluse puhul leiab tihedama kontakti ka raamatuga. Nii peaks kord teostuma meie koolinoorte kehaliste ja vaimsete võimete tasakaalustumine ilma kummagipoolse ühekülgsusega. Ka võiks armastus raamatu vastu olla parimaks lohutuseks, kui noorel ei taha illusioonid autoomanikuks saamiseks teostuda ja seepärast kogu elumõte oma jume ähvardab kaotada. Sest näib, et kultuurielus on raamat ise juba midagi elulähedast, mida raske on temast täiesti välja lülitada.

Keeleliselt on Mihkla teos üldiselt korrektne, kuid leidub siiski mõ-

ningaid üksikuid vähemaid väärarutusi. Kindlasti pole õige kui kooliraamatus vahet ei tehta sõnade üliloomulik ja üleloomulik vahel, nagu nähtub lehekülgedel 13, 24, 178, 245. Need sõnad tähendavad diametraalselt vastupidiseid mõisteid. Parem peaks olema ka mõistuslikult pro mõistuseliselt (lk. 5), kui see sõna on lihtsõna, ilma atribuutivse liitosaga (näit. nõrgamõistuseline). Sõna käituma mõiste selgituseks oleks kohasem siiski ülalpidama ehk ülevalpidama, mitte aga ülespidama, mis keeeloogiliselt juba puhtformaalselt on absurd ja mida kooliraamatus ei maksaks enam näidatagi. Mis puutub sõnasse omistama, siis on üldiselt selle mõistet hakatud laiendada tema algsest tähendusest. Seda näeme ka Mihklal. Ta tarvitab sõna omistama tähenduses „pühendama“: „... asutakse ... loomingu vaatlusele, omistades peatähelepanu kandvamaile teoseile“ („Saateks“, lk. 3). Lk. 31: „Peatähelepanu on omistatud albumis Koidulale...“ Kui omal ajal see sõna loodi ning fikseeriti, sai ta kindla sisu. Kellelegi midagi omistama = „zuschreiben, beimesen“, „pripissõvatj“, tähendab „kellegi omaks lugema, arvama“. See mõiste on seega täiesti selge ning kindel. Meie normitud keelele on ainult kahjuks, kui täpsustatud sõnu ebakonventsionaalselt tähenduse järgi muudetakse. Sellele on mitmel puhul tähelepanu juhtinud ka mag. J. Aavik. Õigem on ka: „... jätkati ... vaidlusõhtuid, mis muutusid kord-korralt hoogsamaks“ (pro hoogsamaks, lk. 33). Seda laadi üleearust kongruentsi arvus võis märgata Mihkla raamatu eelmisiski osades.

Kuid need on kõik ainult üksikasjad, mis pole eriti saatuslikud, ja üldiselt võib raamatu keeleliseltki julgesti usaldada õppija kätte.

Lühidalt: Mihkla „Eesti kirjanduse ülevaate“ III esimene vihik on väärtuslik lisa meie koolikirjandusele, mis aitab gümnaasiumi lõppklassil süvendada ümmaramat kirjanduslikku ning seega üldist haridust.

Kasuks on ka lõppu asetatud lühike stilistika ülevaade, mis osalt korstab raamatu eelnevais jagudes leiduvat materjali. See kindamine ongi otstarbekohane, võimaldades ainesse süvenemist kontsentriselt.

Raamatu teoksilolevas teises vihikus, millest kõneldakse eessõnas, tulevad käsitlusele meie nüüdiskirjandus ja poeetika. Selle osa ilmumist, mille kõigiti laitmatult tasakaalustatud koostamine ja ainekuline valik või ärajätt ei ole vist ilma raskuseta ülesanne, jääne ootama huviga.

Paul Viires.

Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade (Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte). Õpetatud Eesti Selts (Gelehrte Estnische Gesellschaft). IV. 1921. Tartu-Dorpat 1934. IX + 355 lk. Hind 6 kr.

Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaade. (Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte). Õpetatud Eesti Selts (Gelehrte Estnische Gesellschaft) V—VI. 1922—1923. Tartu 1934. VII + (1) + 240 lk. Hind 5 kr.

Samal aastal küll, kuid siiski on V—VI köide ilmunud varemini kui IV. See asjaolu aga, et lühikese aja jooksul nägid päevavalgust ülevaated eesti humanitaarteaduste alalt tervelt kolme aasta kohta, on ennustavaks täheiseks sellele, et EFAAÜ väljaandmisel senini lasuv suurim pahe — hiline mine — leiab järk-järgult kõrvaldamist. Kui veelgi arvestada, et ilmub peatselt ka köide XIII (1930) ja on valmimisel XIV (1931) ning VII—VIII (1924—1925), siis me vist ei eksi oma ootustes, kui mõne aastaga on täidetud senine lünk. On tuldud vastu kasustajate soovidele. Seejuures on tähtis, et EFAAÜ kui ühe korralikuma eesti bibliograafilise ettevõtte vastu tunnevad huvi mitte ainult omad ringkonnad, vaid samavõrdselt ka välismaalased — humanitaarteaduste esindajad. Sest EFAAÜ kui kriitiline eriteaduslik bibliograafia loendab kõiki raamatuid, ka ajakirjade ja ajalehtede kirjutisi kui ka retsensioone ühes saksakeelse tõlkega, mis on ilmunud 1918. aastast alates eesti keeleteaduse, kirjandusloo, kunstiajaloo, muusikaajaloo, rahvaluule, etnograafia, muinasteaduse ja ajaloo alalt. Peale nende

ei puudu ülevaated vastavast kirjandusest ka eesti vähemusrahvaste ja liivlaste kohta.

EFAAÜ I—IV on toimetatud, suuremas osas — eriti viimastes köidetes — võib öelda tegelikult ka koostatud ühe ja sama isiku, nimelt prof. W. Andersoni poolt. V köitest peale annab seda välja kolleegium, moodustatud vastavate erialade teaduslike asutiste esindajast, eesotsas prof. H. Moora'ga. See uuendus ongi esile kutsunud eespoolnimetatud paremuse. Et pealegi vaatluse all olevaist kahest köitest on IV avaldatud prof. W. Andersoni toimetusel, V—VI aga uuel kolleegiumilt, siis ei saa mööda lasta parast juhust võrdlemiseks ja järeldamiseks, milliseid paremusi tingivad ümberkorraldused uue toimetuse poolt ja missugused on selles tekkinud pahed ja vead.

Põhimõtteliselt on uus toimetus sammunud kokkuhoiu ja eestipäras-tamise tähe all. Tarvitatakse bibliograafias sageli esinevate perioodiliste väljaannete, teaduslike seltside ja kirjastiste nimede lühendeid paljugi laiemas ulatuses, kui seda tegi W. Anderson. Jätakse välja vähemtähtsad ajalehtede artiklid või paigutatakse neid mitmeid ühe numbri alla, piiratakse kriitiliste märkmete arvu. Bibliograafia täielikkuse põhimõtte seisukohast on need uuendused küll ebavooruseks, kuid vaevalt kaotab teadus siin palju! EFAAÜ on aga eriteaduslik bibliograafia. On seegi õigustatud, kui saksa keelde ei tõlgita kõiki artikleid neis osakondades, kus eesti keele oskus on eo ipso vajalik.

On ju päris huvitav kuulda prof. W. Andersonilt ühe „Päevalehes“ ilmunud naljapala puhul, et see olevat seisnud juba 1895. a. vene ajakirjas „Budilnik“. Kuid raske on omada W. Andersoni eruditsiooni ja meelepidamisvõimet, ja uus toimetus lootis oma ülesande hästi täita suutvat, nimetades rahvaluule alalt — senini eesõigustatud ala teiste hulgas — ainult primaarseid allikaid. Selles osakonnas ei mainita ka neid artikleid, milleks on kasutatud Eesti Rahvaluule Arhiivi aineklikku. Seda võib leida täpsamate tagajärgede saavutamiseks arhiivi enda ruumes. Jälgides absoluutse täielikkuse printsipi on W. Anderson biograafiase osakonnas elu-lugude all talle omase täpsusega loendanud 24 romarit ning puskariaajat. EFAAÜ V—VI aga on pärast nimetatud osakonna ümberkorraldamist need „tegelased“ loomulikult välja jätnud.

Ka ajaloo-osakonna süstemaatika on suuri muudatusi läbi elanud. Kuigi mitmesugused süsteemid samas sarjas on ebasoovitavad, on sel puhul toimetust juhtinud põhimõte, kooskõlastada osakonda teise eesti tähtsama eriteadusliku bibliograafia — „Eesti ajaloo bibliograafia“ süsteemiga. Üldiselt näib, et EFAAÜ V—VI koostamisel on ajaloo alal eriteadlased teotsemas olnud. Nüüd on siia mahutatud ka juba rootsi, taani ja läti üldajaloolised teosed kui ka ajalehtede kirjutised, niivõrt kui need puudutavad Eesti ajalugu, kuna varemalt siin valitsesid eesti ja saksa kirjutised. Viimane asjaolu on tingitud küll ilmuva materjali iseloomust. Ajaloo-osakonna iseärasuseks V—VI köites on veel uue alaosakonna „Periodica“ ellukutumine, mis puudus eelmises köites. See on suur võit täpsusele, kuid kahjuks ei jälgita seda põhimõtet teistes osakondades. Selline ebaühtlus osakondade süstemaatikas vähendab aga tunduvalt teose vajalikkust ülevaatlikkust.

Eestipäras-tamise mõttes kasustab viimane köide ainult eestikeelseid kohanimedid kui ka eesti tähestikku alaosakondades ja registris. Kuna esimesis köites olid kihelkonna, külade jne. nimetused saksakeelsed, mille juurde sulgudesse lisati eestipärane, tarvitab uus toimetus järjekindlalt ainult eestipäraseid nimesid. Seejuures võimaldab aga ilnumiskohtade lühendite nimestik välismaistele kasustajatele siiski hädavajalikkumate suuremate ühikute — linnade — eestipäraste nimetuste tundmist.

Nagu eespool selgus, on materjali ümberkorraldus ja selle kokkusurumise põhimõte uutes EFAAÜ köidetes tingitud otstarbekohasusest. Teine küsimus on aga selle loendamine, bibliografeerimine, ja siin jääb küll aina soovida, et uute köidete koostajad ei unustaks prof. W. Andersoni õilsat

eeskuju. Ka W. Anderson ei ole eksimatu, — cuiusvis hominis errare est — ja näiteks oleks tal palju otstarbekohasem olnud arvestada skautlusse puutuvat originaalkirjutist skautide häälekandjas „Ole Valmis“, selle asemel, et nimetada muudetud pealkirjaga täpsat ärakirja provintsi ajalehes. Siis oleks välditud ekslik autorinimi N. Antik pro R. Antik, mis esineb „Võru Teatajas“ trükiveana ja mis eksitusse viis ülevaate koostaja. Nähtavasti mõjus segavalt kahe samanimelise ajakirja ilmumine sel aastal — ja ajakirjanduse nimestikus ongi loendatud ainult üks „Ole Valmis“.

Kuid vähem täppis on EFAAÜ V—VI. Arvestamata endastmõistetavaid trükivigu ja väikesi eksimusi numeratsioonis kui ka tiitlile, nimetan ainult mõningaid juhuslikult silmatorganud eksimusi, mis minu arvates häirivalt mõjuvad iga bibliograafilise teose kasustajasse. Nõnda pole tegelikult Kieckers, Sprachwissensch. Miscellen II (I. 16) ilmunud mitte ACÜT (Tartu ülikooli toimetised) BIII:1, vaid BIV:1. Samuti on valesti loendatud retsensioonide leheküljed (I. 20): Kettunen, 110—111 pro 130—139 ja Tunkelo, 110—111 pro 110—115, 140. Kahes V osakonna artiklis saadab nime Ed. Wexel lisamärkus: ps?, mis lubab oletada, et koostaja on pidanud seda varjunimeks. VI osakonnas aga, kus kordub üks neist teostest, ei esine ülalnimetatud lisamärkust, millest järeldub, et osakonna toimetaja nähtavasti ei kahtle nime ehtsuses. See ebajärjekindlus avastab toimetajate mitteküllaldast koostööd.

Õiges nimevormis autorina esinev Steckzén (VIII, 238) on samas osakonnas (VIII, 63) saanud anonüümteose juurde kuhu: Stekzén. See polekski ju mingi eriline pahe, kuid kahjuks on selle eksituse tõttu sama isik registris paigutatud kahte kohta. Vead registris aga on palju hädaohtlikumad, nagu K. Lagus pro K. Laagus. Ka registrid, peamiselt anonüümteoste loend, on kujunenud uutes köidetes kokkusurutumaks, sest nad ei mahuta enam, nagu varemalt, perioodiliste väljaannete üksikkirjutisi, vaid ainult monograafiaid. Silmas pidades EFAAÜ ainepära, süstemaatilist liigitamist, võib sellegi ümberkorraldusega nõus olla.

Bibliograafiliselt on V—VI köite registri suuremaks patuks ebajärjekindlus nn. kehakond- ehk kollektiiv autori valikus, milles ei leidu selget mõiste piiritlemist. Pole siis ime, kui näiteks Akadeemiline Metsa Selts pesitseb isikute registris (tegelikult autoriregistris), kuna Latvijas Valsts Biblioteka, mis on samuti asutis, on poetatud anonüümteoste hulka. Mõlemad aga on autorina-väljaandjana avaldanud oma teosed.

Lõppeks veel üks sooviavaldus, mitte kategooriline nõue. Rahvusbibliograafiate ülesannete hulka kuulub pseudonüümide ja anonüümteoste ehtsa autorinime avastamine. Rahvusbibliograafiad tähistavad ainult monograafiaid, EFAAÜ arvestab aga väga ülekaalukalt ajakirjade ja ajalehtede kirjutisi. Viimased ilmuvad paljudel juhtudel anonüümsetena. Kui ma nüüd hea meelega näeksin — arvan, ka kasustajad toetavad minu soovi —, et EFAAÜ järgnevais köidetes, kuigi eriteaduslikus bibliograafias, jõudumööda hangitaks autorinimesid, siis olen ma küll teadlik nendest raskustest, mis on seotud selle küsimusega, ja senisest vähesest huvist selle vastu. Kui kõrvale jätta eesti raamatute üldnimestiku toimetuse püüded, kindlaks määrata ilmuvate raamatute autorite nimed, mis kirjastajate ja trükikodade kaasabil enamikus ka õnnestub, pole meil senini keegi julgenud asuda vanemate pseudonüümsete ja anonüümteoste nimestiku koostamisele. Kuid mida kaugemale minevikku, seda raskemaks see muutub, seda rohkem kaovad allikad õigete nimede leidmiseks, ja mõne aasta pärast ei tea tihti autor isegi, kas tema on kirjutanud vastava artikli. Peamiselt selle hädaohu vältimiseks püütagugi leida kirjutiste õigeid autoreid, mis on seda kergemini teostatav, et EFAAÜ on juba varemalt selle põhimõtte omaks tunnistanud, küll ainult üldtuntud nimede puhul.

Üldkokkuvõttes ei saa konstateerimata jätta, et EFAAÜ uued köited on kasustajate seisukohast ülevaatlikumaks muutunud.

Fr. Puksov.

Äsja ilmunud „Saaremaa“ eriosa sisaldab mõningaid täiendavaid erinevusi, võrreldes enne ilmunud maakondlikkude köidetega, mis on teose ülevaatlikkuse ja käsitelu põhjalikkuse seisukohalt eriti teretulnud. Nii on Muhu kihelkonna kirjelduses uue peatükina sisse võetud „Mullastik“; sealt lugedes, et mullastiku üldiseks tunnuseks on mullakihi õhedus ja rohke lubjasisaldus, kuna valdava osa saare mullastikust moodustavad karbonaatsed mullad ja kruusliiv-mullad, tuleb meil võtta teatavaks, et see on üldjoontes maksev ka teiste kihelkondade kohta. Samuti teretulnud on Muhu, Sõrve ja Ruhnu kihelkonna põhjalikum käsitelu, mis võimaldab pilku heita nende kihelkondade lokaalsele koloriidile ja erinevustele. Märkimisväärne on, et uue peatükina on sisse võetud ehitismälestised. Muhu ja Sõrve kihelkonnas on inimese osas kokkuvõtlikult kirjeldatud sealse rahvastiku antropoloogilisi elemente, mis mitmeti erinevad mitte üksnes mandri-Eesti, vaid ka Saaremaagi teiste kihelkondade elanikkonna omist.

Et nende ridade kirjutaja on lähemalt kokku puutunud Saaremaa majandusolude ja vaimsete eluavaldustega, siis lubatagu temale mõningaid ääremärkusi teha üksikute kihelkondade vastavate osade kirjeldiste kohta.

Nii majandusolud kui vaimne elu on süvenenumalt käsiteldud Sõrve (Jämaja), Muhu, Ruhnu, osalt ka Pöide, Püha ja Valjala kihelkonnas. Lühema ja tingituna sellest ka trafareetsema käsitluse osaliseks on saanud kõnealused peatükid Kaarma, Karja, Kihelkonna (vaimuelu), Kärla, Jaani ja Mustjala kihelkonnas. Ent see on tingitud suurelt osalt Kodu-uurimise toimkonna piiratud ainelisist võimalusist (mis pole võimaldanud kõiki kihelkondi põhjalik-süsteemaatiliselt läbi uurida), heade kohapealsete kaastöölise puudumisest ja kõite piiratud ruumist.

Kihelkondade majandusolude kirjelduses viitab autor mitmel pool põlluharimise ekstensiivsusele (nagu Jämaja khk. jne.), märkides kohaliku Saaremaa adra — „seanina“ rohket levingut, mida pöörader polevat veel suutnud välja tõrjuda. Seda väidet tuleb võtta teatud reservatsiooniga, sest seanina rohket tarvitamist ei saa seletada ainult põlluharimise ekstensiivse tasemega, vaid siin etendavad suurt osa kohalikud mullastikuolud (õhukesed, kivirohked mullad. ülemsiluuri aluspõhjal), mis ei võimalda kõikjal pööradra tarvituselevõtmist. Autor juhib õigusega tähelepanu välisteensituse suurele osatähtsusele Sõrves, kus isegi poisikesed käisid enne maailmasõda Kuramaal karjas. Siin tuleb teatavaks võtta, et Sõrve poisikesed on käinud järjekindlalt Lätis karjas ka iseseisvuse-aastail; alles viimasel ajal, kus lätlaste poolt on muulastele takistusi tehtud teenistuse saamiseks, on see omapärane nähtus kadumas. Üldiselt aga on Sõrve majandusolud ülevaatlikku ning küllalt põhjalikku käsitlust leidnud. Oleks võinud siiski märkida ka seda silmatorkavat erinevust muudest Saaremaa põllumajandusoludest, et Sõrves puudub mesilaste pidamine.

Sotsiaalsete olude kirjelduses juhitakse tähelepanu sellele huvitavale ühiskonnapolitilisele omapärale, et väiketalanikud loevad endid sotsialistideks, kuid seda mitte seevõrra sotsialismi ideoloogia seisukohalt kui tahtest, saada majanduslikult kord jõukate (põllumeestekogude poolehoidjate!) talupidajate sarnaseks. See nähtus torkab silma ka mujal Saaremaal, ja mitte ainult väikemaapidajad ei loe ennast sotsialistideks, vaid suur osa ka suuremate talundite (üle 30 ha) omanikke loodusoludelt kehveimaist piirkonnist loeb end täisverelisteks sotsialistideks.

Karja kihelkonna majandusolude kirjeldamisel oleks võinud märkida Tareste küla ja Koikla asundust, kus on tehtud silmapaistvaid edusamme põllumajanduse edasiviimisel. Nii on Tareste külas kaks puhast sealauta (viimaste arv on aga Saaremaal sõrmedel loetav). On sisse seatud ajakahased külvikorrad. Sama küla ja Koikla asundus sammuvad ka põlluheina ja söötjuurvilja kasvatamisel kihelkonnas esirinnas. Ühtlasi ületavad Tareste viljasaagid tunduvalt nii kihelkonna kui Saaremaa keskmise. Autor, juhti-

des tähelepanu Pärsamaa valla heinamaade rohkusele, märgib väga õieti, et heinamaade rohkus ei tähenda siin erilist karjanduse arengut. Karjanduse arengu takistajaks on aga mitte niipalju põlluheina kasvatuse vähesus kui heinamaade mitmetükilisus ja kaugus talude keskkohast, samuti ka looduslike karjamaade väheväärtuslikkus ja talundite traditsiooniline naturaalmajapidamise iseloom.

Ei saa ka ütelda, et karja tõuaretamise ja karjakontrolli alal poleks nimetamisväärsed tehtud. Nii on Mätja külas töötanud rida aastaid pulliühing. Samuti on Koikla asunduses pikemat aega töötanud pullijaam. Ja Pärsamaa karjakontrollühing, mis oli küll varjusurmas 1928.—30. a., töötab praeguseni rahuldava edukusega, ehkki osa selle ühingu liikmeid on naaberkihelkonnast (Valjalast). Märkimisväärsed on Pamma küla sookuituuri-tööd. Samal ajal aga on kihelkonnas niisugune puhtakujuliselt naturaalmajapidamise küla nagu Purtsa (vastu Mustjala kihelkonna piiri), mille sarnast teist Saaremaal vaevalt leidub.

Karja kihelkonna vaimse elu kirjeldamisel oleks väärinud Pärsamaa rahvamaja püstitamise puhul allakriipsutamist, et selles on unustatamatud teened kohalikul kaua-aegsel algkooli juhatajal G. Vaher'il, kes on palju aastaid väsimatult õhutanud rahvamaja ehitamise mõtet, ohverdades mõtte teostamiseks ka isiklikult suurema summa raha. Karja kihelkonna vanade kommete hulgas on märkimisväärne tänapäevani püsinud „nääri sokuks“ käimine vana-aasta ööl.

Muhu majandusolud on kirjeldatud tabava asjalikkusega. Oleks võinud siiski märkida teatud erinevust Saaremaa üldoludest, mis seisab selles, et muhulane on järjekindlalt üle läinud suurema hobuse pidamisele, loobudes väikesekasvulisest Saaremaa hobusest (n. n. eesti hobusest).

Valjala majandusolude kirjeldises on õigusega osutatud Valjala põllumeestele kui omal ajal ärksamaile Saaremaal. Kuid nii majandusliku kui vaimse elu edasiviimisel oleks pidanud leidma märkimist see elupikkune hiigeltöö, mis on teostanud Vana-Löve algkooli juhataja G. Nurm enam kui kolmekümne aasta jooksul kihelkonna majandusliku ja kultuuritaseme tõstmisel.

Majandusolude kirjelduse osas on eriti väljatõstmist väärivad need viimaseaegsed andmed lapimaade korralduse kohta, mis on toodud kõnealuse köite eriosas.

Kui majandusolusid ja vaimset elu arvustavais ääremärkuisis on viidatud mõningaile ebatäpsusile ja mitteküündivusile, siis tuleb võtta teatavaks, et see on suurelt osalt tingitud käsitledava ruumi piiratusest ja vastavate alade vähempõhjalikust läbiuurimisest nii maakondlikus kui kihelkondade ulatuses. Nii on majandusolude autor senise piiratud ruumi juures sunnitud paratamatult jääma üldsõnaliselt trafareetseks, piirdudes peamiselt statistiliste põllumajanduse aastaraamatute ja põllumajandusliku üleskirjutuse andmetega. Ometi on nii majandusolud kui vaimne elu (rahvateadusliku ülevaate kõrval) aladeks, milles iseloomustub teatud nurga eluvalduste lokaalne värving ning omapära, kuigi tõusev kultuuritase on seda lokaalset värvingut üldiselt nivelleerinud. Seda arvesse võttes osutub vajalikeks majandusolude ja vaimse elu põhjalikum läbiuurimine nii maakondade kui kihelkondade ulatuses ja vastavate alade ruumilise ulatuse laiendamine maakondlike köidete piirides. Siin aga on takistuseks EKS-i Kodu-uurimise toimkonna piiratud ainelised võimalused. Vaatamata sellele on aga koguteos „Eesti“ Saaremaa köide väärt-teoseks, mis kohati otse üllatab oma süvenenud ainekäsitleusega.

J. Viigant.